

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINIŲ POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

UGNĖ BESUSPARYTĖ

II kurso studentė

**SOVIETINĖ NOSTALGIJA PO POLITINIŲ SUKRĖTIMŲ: LIETUVOS
ATVEJIS PO RUSIJOS KARO UKRAINOJE PRADŽIOS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: Dr. Inga Vinogradnaitė

Vilnius, 2025

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas ***Sovietinė nostalgija po politinių sukrėtimų: Lietuvos atvejis po Rrusijos karo Ukrainoje pradžios*** yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Ugnė Besusparytė

.....

(v., pavardė)

(parašas)

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Besusparytė U. Sovietinė nostalgija po politinių sukrėtimų: Lietuvos atvejis po Rusijos karo Ukrainoje pradžios: Šiuolaikinės politikos studijų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė I. Vinogradnaitė. – V., 2025. – 41 p.

Reikšminiai žodžiai: sovietinė nostalgija, karas Ukrainoje, požiūris į Rusiją, požiūris į Sovietų Sąjungą, požiūris į dabartinę politiką.

Šiame darbe nagrinėjama sovietinė nostalgija Lietuvoje po 2022 m. Rusijos pradėto karo Ukrainoje pradžios. Nors sovietinė nostalgija akademiniuose darbuose tyrinėta plačiai tiek kokybiškai, tiek kiekybiškai, šis reiškinys po didelių politinių pokyčių kokybiškai tirtas Lietuvoje nebuvo. Pagrindinis darbo tikslas – remiantis M. Halbwachs kolektyvinės atminties, J. Ekman bei J. Linde sovietinės nostalgijos dimensijų ir S. Boym nostalgijų tipų teorijomis bei prasmės struktūrizavimo ir interpretacinio kokybinio tyrimo metodais apžvelgti sovietinės nostalgijos raišką Lietuvoje po karo Ukrainoje pradžios, ir išanalizuoti jos sąsajas su dabartinių geopolitinių įvykių, susijusių su Ukraina ir Rusija, vertinimu. Atliktas 21 kokybinis interviu yra pagrindinis šio darbo duomenų šaltinis. Pasinaudojus minėtomis teorijomis ir tiesioginiais empiriniais duomenimis, sukurtas teorinis modelis, leidžiantis informantus suskirstyti į tris pagrindinius tipus: jaučiančius aiškią sovietinę nostalgiją, jaučiančius dalinę sovietinę nostalgiją, nejaučiančius nostalgijos. Pasinaudojus interpretaciniu kokybinio tyrimo metodu, apžvelgiamos sovietinės nostalgijos sąsajos su geopolitinių įvykių, susijusių su Rusija ir Ukraina, vertinimu. Tyrimas parodė, kad aiški nostalgija tarp informantų yra reta, dažniausiai pasitaiko dalinė nostalgija. O visi informantai be išimties smerkia dabartinius Rusijos veiksmus prieš Ukrainą. Sovietinis nostalgijos turinys dažniausiai apsiriboja ekonominiais ir socialiniais sovietinės sistemos aspektų idealizavimais. Stiprią sovietinę nostalgiją ir kritišką požiūrį į dabartinę Rusiją geriausiai paaiškina kategoriškas šių dviejų režimų atskyrimas, argumentuojant, kad jos neturi jokių panašumų. Dalinę nostalgiją jaučiančių žmonių kritiką dabartinei Rusijai paaiškina tai, kad Rusija kritiškai vertinama per ideologinę-politinę perspektyvą, tuo tarpu sovietinė nostalgija atspindi visai kitose sferose, daugiausiai socio-ekonominėje. Informantams, nejaučiantiems sovietinės nostalgijos, Rusijos karas tampa dar viena priežastimi kritikuoti sovietinę praeitį.

Turinys

Įvadas.....	6
1. Teorinė ir metodologinė tyrimo dalys	10
1.1 Sovietinės nostalgijos apibrėžimas ir bruožai	10
1.2 Nostalgijos analizė po sukrėtimų.....	14
1.3 Tyrimo metodologija	18
2. Rezultatų analizė.....	22
2.1 „Aukso amžiaus“ paieškos: trys informantų tipai	22
2.1.1 Pirmasis tipas: sovietiniai laikai kaip geriausi laikai.....	25
2.1.2 Antrasis tipas: selektyvus požiūris į sovietmetį – tarp nostalgijos ir kritikos.....	29
2.1.3 Trečiasis tipas: nostalgijos nebuvimas.....	34
2.2 Rusijos ir Sovietų Sąjungos palyginimas	37
2.2.1 Kategoriška distancija: Rusija ir Sovietų Sąjunga kaip visiškai skirtingi reiškiniai	37
2.2.2 Rusija kaip Sovietų Sąjungos tęstinumas	39
2.2.3 Rusija kaip žiauresnė Sovietų Sąjungos versija	40
2.3 Požiūris į sovietinius laikus ir Rusijos veiksmų vertinimas	42
2.3.1 Diskusija: Rusijos karo Ukrainoje įtaka sovietinei nostalgijai	45
Išvados.....	48
Literatūros sąrašas	50
Priedas	53
Summary.....	54

Ivadas

Nostalgija sovietmečiui prieštarauja daugeliui mokslinių tyrimų apie socializmą, kuriuose sovietinis režimas apibūdinamas kaip „totalitarinis“, „amoralus“, „primestas“, kuriam būdinga „priespauda“¹. Vietoj to, žmonių sąmonėse sovietiniai laikai išliko kaip ramaus, ekonomiškai² ir socialiai³ stabilaus, teisingo⁴ laiko, kuris priešinamas dabarties chaosui⁵. Visgi, pastebima, kad nostalgija, kuri yra kolektyvinės atminties dalis yra kintantis dalykas⁶.

2022 m. vasario 24-ąją Rusijos pradėtas karas Ukrainoje sukėlė didelę nerimo bangą daugumoje pasaulio valstybių, ne išimtis ir Lietuvos visuomenė. Pradėta kalbėti apie didesnę finansavimą gynybai, civilių parengimą karo atvejui, imtasi vykdyti desovietizacijos politiką. Dar dvejus metus prieš plataus masto Rusijos invaziją į Ukrainą, pastebėta, kad Lietuvos visuomenės požiūris į Rusiją stipriai susijęs su asmeniniu požiūriu į sovietmetį. Pavyzdžiui, sutinkantys, kad sovietmečiu buvo gyventi geriau, buvo labiau linkę Rusiją matyti kaip draugišką valstybę, teigiamiau vertinti Rusijos prezidentą Vladimirą Putiną. Pastebima, kad šias nuostatas stiprina sovietinė nostalgija. Rusijos vykdyta 2014 m. agresija prieš Ukrainą pagal laiką sutapo su tuo, kad teigiamas požiūris į sovietmetį ėmė silpnėti⁷. Tiesa, šiame tyrime nagrinėtas kiekybinis šio reiškinių mastas, nesigilinta į sovietinės nostalgijos turinį.

Kalbant apskritai, tyrimai rodo, kad sovietinė nostalgija Vidurio ir Rytų Europoje priklauso nuo žmonių suvokimo, kaip efektyviai veikia demokratinė sistema, o ne nuo asmens politinių ar ideologinių įsitikinimų⁸. Todėl prisimindami sovietinius laikus žmonės dažnai kalba apie ekonominius ir socialinius aspektus: užtikrintas darbo vietas, socialines garantijas, saugumo jausmą,⁹ o tai dažnai priešinama dabartiniams laikams, kuomet neužtikrintumo dėl šių dalykų daug daugiau¹⁰. Pastebima, kad sovietinė nostalgija matoma per dabarties ir praeities pokyčio prizmę: sovietinę nostalgiją paaiškina subjektyviai jaučiamas socioekonominio statuso pokytis. Pavyzdžiui, jei manoma, kad asmens socioekonominė padėtis kitų žmonių atžvilgiu nuo sovietinių laikų pablogėjo¹¹,

¹ Neringa Klumbytė "Post-socialist sensations: nostalgia, the self, and alterity in Lithuania" (Lietuvos etnologija, 9 (18), 2010), 108-109.

² Klumbytė „Dabarties istorijos paraščių žmonės“, 5.

³ Ibid, 8.

⁴ Ibid, 13.

⁵ Ibid, 11.

⁶ Lewis A. Coser "Maurice Halbwachs on Collective Memory" (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992), 22.

⁷ Linas Kojala, Justinas Kulys, Andrius Prochorenko, Adam Roževič „Geopolitikos ir Tarptautinės Politikos bei grėsmių Suvokimo tyrimas“ (Rytų europos studijų centras, 2020), 10.

⁸ Joakim Ekman ir Jonas Linde „Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe“ (Journal of Communist Studies and Transition Politics, 2005), 370

⁹ Klumbytė, Dabarties istorijos paraščių žmonės, 304.

¹⁰ Pavyzdžiui, Klumbytė, "Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania", 301 ir Ramonaitė „Kas Ilgisi Sovietmečio?“, 265 ir Ramonaitė, Degutis ir Maliukevičius „Tarp rytų ir vakarų“, 2.

¹¹ Ramonaitė „Kas Ilgisi Sovietmečio?“, 283.

tai suteikia nesaugumo ir nerimo jausmą, kuris koreliuoja su sovietine nostalgija. Ryškus sovietmečio sistemos bruožas – egalitarizmas¹², kurį žmonės vertina teigiamai. Politinė ir žodžio laisvė, siejama su dabartimi, vertinama teigiamai, tačiau dabartinė ekonominė situacija nustelbia šiuos privalumus¹³.

Tyrimai taip pat akcentuoja sovietinės praeities vertinimą, remiamas asmeninio gyvenimo gerove¹⁴. Žmonių atsiminimai apie jaunystės dienas, laimingas asmeninio gyvenimo akimirkas taip pat gali turėti įtakos sovietmečio ilgesiui.

Visgi, pastebima, kad sovietmečio nostalgija siejama su teigiamesniu požiūriu į Rusiją¹⁵.

Išryškėjo, kad sovietinė nostalgija turi stiprų nacionalinį aspektą. Rusakalbių mažumos Baltijos šalyse dažnai palankiau vertina sovietinę praeitį, nes tai tiesiogiai siejasi su jų tapatybe¹⁶.

Didžiausią poveikį sovietinei nostalgijai Rusijos piliečiams turi kolektyvistinių gerovės vertybių palaikymas¹⁷ (tai vertybės, apimančios lygesnį pajamų paskirstymą, platesnę valstybės nuosavybės teisę ir užtikrintas darbo vietas, net jei tai reiškia mažesnę atlyginimą). Įdomu tai, kad aukštesnio socialinio statuso rusai, priešingai nei tikėtasi, labiau linkę į sovietinę nostalgiją nei žemesnio socialinio statuso piliečiai¹⁸, visgi, ši išvada yra kvestionuojama, nes vėlesnis tyrimas parodė priešingus rezultatus – žemesnio socialinio sluoksnio rusai, turi didesnę polinkį į sovietinę nostalgiją¹⁹. Pastebima, kad rusai dažniau galisi Sovietų Sąjungos žlugimo nei ukrainiečiai ar baltarusiai. Pastarieji labiau vertina nepriklausomybę²⁰.

Sovietinės nostalgijos tyrimų po karo Ukrainoje pradžios yra nedaug. Vienas iš jų atliktas Ukrainoje, 2022 m. Jis parodė, kad beveik 90 proc. apklausos dalyvių nenorėtų atkurti SSRS²¹. Dar vienas tyrimas po Rusijos karo Ukrainoje pradžios, turintis sąsajų su sovietine nostalgija, atliktas 2023 m. Latvijoje ir Estijoje. Nagrinėta, kaip sovietinė nostalgija veikia rusiškai kalbančių bendruomenių tapatybę ir reakcijas į sovietinių monumentų perkėlimą. Perkėlimas neišprovokavo jokios protestų bangos tarp rusų mažumų. Svarstoma, kad tai galėjo atsitikti dėl pasikeitusio požiūrio

¹² Klumbytė, Dabarties istorijos paraščių žmonės”, 14

¹³ Ibid, 12.

¹⁴ Pavyzdžiui, Klumbytė, “Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania”, 302 ir Ekman ir Linde „Communist nostalgia and the consolidation of democracy”, 356.

¹⁵ Ramonaitė, Degutis ir Maliukevičius „Tarp rytų ir vakarų”, 6.

¹⁶ Duvold ir Ekman. „Nationality-Driven Soviet Nostalgia“, 49.

¹⁷ Neil Munro “Russia's Persistent Communist Legacy: Nostalgia, Reaction, and Reactionary Expectations” (Post-Soviet affairs 22, no. 4, 2006), 289

¹⁸ Munro “Russia's Persistent Communist Legacy”, 298

¹⁹ Stephen White „Soviet Nostalgia and Russian Politics“ (Journal of Eurasian studies 1, no. 1, 2010), 8

²⁰ White, „Soviet Nostalgia and Russian Politics“, 7

²¹ Razumkovo centras, „Ukrainiečių požiūris į SSRS (2022 m. rugsėjo–spalio mėn.)”, Razumkov, žiūrėta 2024 m. birželio 16 d. https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-srsr-veresn-zhovten-2022r?fbclid=IwAR3Kusi_dcEX9Lo04Dv2D8Wi2n9tHmAuDloZZnsigpDrPbn3maybSHadSI

į praeitį, tačiau tam įtakos gali turėti ir nacionaliniai rusų bruožai (nesidomėjimas, abejingumas), bendruomenės susiskaldymas, baimės dėl pasekmių, identiteto transformacija ar prisitaikymas²².

Sovietinė nostalgija gali prognozuoti ne tik dabarties vertinimą, bet ir tam tikrus politinius ar socialinius sprendimus. Tad nostalgija gali imti manipuliuoti ir tam tikros politinės grupės. Istoriškai matoma, kad nostalgija naudojasi įvairios politinės grupės (dažnai radikalios: tiek kairieji²³, tiek dešinieji²⁴), siekdamos užsitikrinti dalies visuomenės paramą ir įgyvendinti savo darbotvarkes²⁵. Taigi pastebima, kad nepasitenkinimą dabartine demokratijos situacija savo naudai gali išnaudoti ne tik komunistinių charakteristikų turinčios partijos ar politiniai veikėjai, bet ir protesto kandidatai²⁶. Tačiau nostalgija padeda prognozuoti ne tik paramą konkrečiam politiniam judėjimui, bet ir kitus aspektus, pavyzdžiui, tikėjimą sąmokslu teorijomis. 2021 m. atliktas tyrimas Lietuvoje parodė, kad sovietinė nostalgija yra vienas geriausiai prognozuojančių veiksnių, paaiškinančių tikėjimą COVID-19 sąmokslu teorijoms Lietuvoje. Net ir kontroliuojant kitus veiksnius – populistines pažiūras, pasitikėjimą politinėmis institucijomis, žiniasklaidą, mokslininkais²⁷.

2007 m. tyrimas parodė, kad Lietuvoje sovietinė nostalgija lėmė net atskirą politinę skirtį (angl. political cleavage) – sovietinę-antisovietinę skirtį. Tai skirtis, dalijanti Lietuvą į „dvi Lietuvos“, tad literatūroje ji dažnai vadinama „reikšmingiausia“ skirtimi. Požiūris į sovietinę praeitį lemia žmonių pilietinį mąstymą, politines preferencijas²⁸. Tiesa, verta paminėti, kad dabar, nors sovietinė-antisovietinė nostalgija vis dar gali prognozuoti pilietiškumą ir politinį elgesį, į politinę areną atėjus naujoms partijoms, rinkiminių piliečių elgesys tikėtina skirsis (tikėtina, kad antisovietinė skirtis gali skatinti balsuoti ne tik už TS-LKD, bet ir už kitas partijas).

Apibendrinant sovietinės nostalgijos kaitą Lietuvoje, galima pasakyti, kad ji vis mažėja: nuo 2004 m. iki 2020 grupė žmonių, sutinkančių, kad sovietmečiu gyventi buvo geriau sumažėjo daugiau nei dvigubai²⁹. Sovietinės nostalgijos padidėjimas matomas 2000-2008 m., tai galima sieti su

²² Aleksandra Kuczyńska-Zonik. “Silent Protesters or Acceptors? The Reaction of the Russian-Speakers to the Removal of the Soviet Monuments in Latvia and Estonia after Russia’s Full-Scale Invasion of Ukraine.” (Politologija-Vilniaus Universitetas, 2024-02, Vol.112 (4), 2024), 36-39.

²³ Jan-Willem Prooijen, Sabine Rosema, Axel Chemke-Dreyfus, Konstantina Trikaliti ir Rita Hormigo. “Make It Great Again: The Relationship Between Populist Attitudes and Nostalgia” (Political psychology 43, no. 5 (2022): 951–68), 964-965

²⁴ Eefje Steenvoorden ir Eelco Harteveld “The Appeal of Nostalgia: The Influence of Societal Pessimism on Support for Populist Radical Right Parties” (West European politics 41, no. 1, 2018), 31,32.

²⁵ Michael Hviid Jacobsen „The sociology of nostalgia“ (Current Opinion in Psychology, Volume 50, 2023), 3.

²⁶ Joakim Ekman ir Jonas Linde „Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe“ (Journal of Communist Studies and Transition Politics, 2005), 371.

²⁷ Ainė Ramonaitė „Does Communist Nostalgia Lead to COVID-19 Conspiracy Beliefs?“ (European societies 25, no. 3, 2023), 495.

²⁸ Ramonaitė “Posovietinės Lietuvos politinė anatomija” (Vilnius: Versus aureus, 2007), 166.

²⁹ Kojala, Kulys, Prochorenko, Roževič „Geopolitikos ir Tarptautinės Politikos bei grėsmių Suvokimo tyrimas“, 26 ir Vaišnys, Kasčiūnas, Jastramskis, Keršanskas, Buinauskas, Kojala, Klimanskis, Garbačiauskaitė-Budrienė ir Legatas “Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos”, 183.

ekonomine krize Lietuvoje³⁰. Nuo 2014 m. sovietinė nostalgija mažėja, svarbu paminėti, kad 2014 m. prasidėjo Rusijos agresija prieš Ukrainą (Krymo aneksija)³¹. Iki šiol, sovietinės nostalgijos pokyčiai po didelių politinių pasikeitimų Lietuvoje buvo fiksuoti tik kiekybiškai, netirtas šio reiškinio turinys.

Visgi, sovietinė nostalgija nėra vien tik uždara minčių sistema, kuri neturi įtakos žmonių socialiniam ar politiniam elgesiui. Kaip minėta, sovietinė nostalgija gali paaiškinti įvairų politinį ar socialinį elgesį: pavyzdžiui, polinkį į populizmą³² ar tikėjimą sąmokslu teorijomis³³, susijusiomis su COVID-19. Tad gilesnis šio reiškinio suvokimas ir galima jo kaita gali padėti suprasti su populizmu susijusius diskursus, kurie gali mobilizuoti visuomenę ar suvokti tikėjimą sąmokslu teorijomis tokiomis jautriomis temomis kaip COVID-19. Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad sovietinė nostalgija ir populizmas ar tikėjimas sąmokslu teorijomis nebūtinai turi priežastinį ryšį.

Taigi kyla aiški **problema** – posovietinėje erdvėje ir Lietuvoje sovietinė nostalgija moksliniuose tyrimuose nagrinėta plačiai, tačiau netirtas sovietinės nostalgijos turinys po didelių socialinių ir politinių pokyčių. Rusijos pradėtas karas Ukrainoje yra svarbus šių laikų politinis pokytis, kuris turi įtakos ne tik Ukrainai, bet ir daugumai postsovietinės erdvės valstybių. Tad šis įvykis galėjo būti esminis, kalbant apie sovietinės nostalgijos pokyčius. Kaip minėta, sovietinės nostalgijos fenomeno pokyčius svarbu suprasti, nes požiūris į sovietinę praeitį glaudžiai susijęs su dabarties matymu ir vertinimu, o tuo pačiu ir tam tikru politiniu ar socialiniu elgesiu. Tad gilesnis šio reiškinio suvokimas prisidėtų ne tik prie spragos akademiniam lauke užpildymo, bet ir gilesnio visuomenės nuotaikų supratimo, galimų pokyčių paaiškinimo politiniame ar socialiniame elgesyje. Todėl kyla tyrimo **klausimas** – ar ir kaip pasikeitė sovietinės nostalgijos turinys Lietuvos visuomenėje po Rusijos pradėto karo Ukrainoje pradžios?

Šio darbo **tikslas** – remiantis kolektyvinės atminties kitimo, sovietinės nostalgijos dimensijų ir nostalgijos tipų teorijomis, apžvelgti sovietinės nostalgijos raišką po karo Ukrainoje pradžios ir išanalizuoti sovietinės nostalgijos sąsajas su dabartinių geopolitinių įvykių, susijusių su Ukraina ir Rusija, vertinimu. Pasirinktos būtent šios teorinės prieigos, nes Maurice Halbwachs teorija suteikia pagrindą manyti, kad sovietinė nostalgija, kuri yra kolektyvinės atminties dalis, po reikšmingų įvykių gali kisti, o Joakim Ekman ir Jonas Linde bei Svetlanos Boym teorijos suteikia praktinius įrankius sovietinei nostalgijai atpažinti ir analizuoti. Siekiant nuodugniai išanalizuoti sovietinės nostalgijos turinį ir jos sąsajas su informantų geopolitinėmis nuostatomis, pasirinktas kokybinio tyrimo metodas.

³⁰ Andrius Vaišnys, Laurynas Kasčiūnas, Mažvydas Jastramskis, Vytautas Keršanskas, Darius Buinauskas, Linas Kojala, Simonas Klimanskis, Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, ir Šarūnas Legatas “Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos” (Vilnius: VšĮ „Rytų Europos studijų centras“, 2017), 183.

³¹ Kojala, Kulys, Prochorenko, Roževič „Geopolitikos ir Tarptautinės Politikos bei grėsmių Suvokimo tyrimas“, 10.

³² Gabriella Elgenius ir Jens Rydgren “Nationalism and the Politics of Nostalgia” (Sociological forum (Randolph, N.J.) 37, no. S1, 2022), 1231.

³³ Ainė Ramonaitė „Does Communist Nostalgia Lead to COVID-19 Conspiracy Beliefs?“ (European societies 25, no. 3, 2023), 495.

Šis metodas leidžia analizuoti surinktus interviu duomenis, pateikiant gilumines įžvalgas apie individų prisiminimus ir dabartinės geopolitinės situacijos vertinimą Rusijos ir Ukrainos kontekste.

Šiam tikslui įgyvendinti, keliama **uždaviniai**:

- A. Apžvelgti atliktų sovietinės nostalgijos tyrimų sąsajas posovietinėje erdvėje, konceptualizuoti sovietinę nostalgiją karo Ukrainoje kontekste ir sukurti teorinį modelį, remiantis M. Halbwachs, S. Boym, J. Ekman ir J. Linde teorijomis, siekiant atskleisti šio reiškinio turinį po Rusijos karo Ukrainoje pradžios.
- B. Parengti tyrimo instrumentą ir atlikti pusiau struktūruotus interviu su tikslingai atrinktais informantais iš Vilniaus, siekiant ištirti jų požiūrį į sovietinius laikus, dabartinę politiką ir į šių laikų geopolitinius įvykius.
- C. Atlikti surinktų duomenų analizę, vadovaujantis dedukcine prieiga (atpažinti sovietinę nostalgiją ir ją kategorizuoti pagal naudojamos teorijos dimensijas) ir indukcine prieiga (pagal empirinius duomenis pasižiūrėti kaip žmonės lygina Sovietų Sąjungą ir Rusiją; išanalizuoti, sovietinės nostalgijos ir Rusijos bei karo Ukrainos vertinimo sąsajas).

Pirmoje darbo dalyje apžvelgiami atlikti tyrimai Lietuvoje ir kitose posovietinės erdvės šalyse, nagrinėjantys sovietinę nostalgiją, išskiriami bruožai, būdingi sovietinės nostalgijos jausmui. Šioje dalyje remiamasi įvairiais autoriais, pagrindiniai iš jų – Svetlana Boym, Neringa Klumbytė, Ainė Ramonaitė, Kjetil Duvold ir Joakim Ekman. Remiantis Maurice Halbwachs teorija apie kolektyvinę atmintį, Svetlanos Boym teorija apie nostalgijos tipus ir Joakim Ekman bei Jonas Linde teorija apie sovietinės nostalgijos dimensijas, suformuotas teorinis pagrindas, leisiantis nagrinėti surinktą empirinę medžiagą. Antroje darbo dalyje pateikiama tyrimo rezultatų analizė. Pirmame skyriuje dėmesys sutelkiamas į sovietinę nostalgiją sukeliančius elementus, antrajame – informantų požiūrį į Rusiją ir jos sąsajas su Sovietų Sąjunga, o trečiajame – apžvelgiamos sąsajos tarp sovietinės nostalgijos ir Rusijos bei karo Ukrainoje vertinimo.

Tyrimo naudotas kokybinis interviu metodas, kuriame dalyvavo 21 informantas iš Vilniaus, kurių amžius yra 53 arba daugiau metų.

1. TEORINĖ IR METODOLOGINĖ TYRIMO DALYS

1.1 SOVIETINĖS NOSTALGIOS APIBRĖŽIMAS IR BRUOŽAI

Nostalgija akademinuose tekstuose dažnai apibrėžiama kaip „praeities ilgesys“³⁴, kuriam būdingas fragmentiškumas, selektyvumas³⁵. Nostalgija gali būti suprantama kaip „pabėgimas“ nuo nepasitenkinimo dabartimi ir stabilumo trūkumo arba kaip įrankis kritikuoti dabartį³⁶. Kaip pastebi

³⁴ Svetlana Boym “The future of nostalgia” (New York [N.Y.]: Basic Books, 2001), 212.

³⁵ Boym “The future of nostalgia”, 225.

³⁶ Ibid.

S. Boym, sąvoka *nostalgija*, kilusi nuo žodžio *nostos* (grįžti namo) ir *algia* (ilgesys) derinio. Tad S. Boym nostalgijos samprata kalba apie namų ilgesį – namų, kurių jau nebėra arba kurie niekada neegzistavo³⁷. Čia svarbu atkreipti dėmesį į namų kaip metaforos prasmę. Nostalgija, veikiau, yra ilgesys ne vietas, o prarasto laiko³⁸, tai savotiškas maištas prieš dabarties greitumą ir sudėtingumą, kuris stipriai kontrastuoja su lėtesne ir suprantamesne praeitimi, neretai vaikystės ar jaunystės prisiminimais. S. Boym išskyrė du nostalgijos tipus – restauracinę ir reflektyvią. Restauracinė nostalgija orientuojasi į *nostos* ir turi tikslą atkurti „prarastus namus“, neidentifikuodama savęs kaip nostalgijos. O reflektyvioji nostalgija koncentruojasi į *algia* dalį, patį ilgesį, ji neturi tikslo atkurti praeities, maža to, yra suprantama, kad praeitis nebuvo tobula, ten irgi galima įžvelgti trūkumų³⁹. Kalbėdama apie sovietinę nostalgiją, Boym pabrėžė, kad ji kyla iš ilgesio buvusios sistemos sugebėjimui užtikrinti stabilumą, dažnai selektyviai pamirštant režimo trūkumus: represijas, skurdą ir žmogaus laisvių ribojimą⁴⁰.

Sovietinė nostalgija pastaraisiais dešimtmečiais tiek Lietuvoje, tiek kitose postsovietinio bloko šalyse nagrinėta plačiai tiek kokybiniais, tiek kiekybiniais tyrimais. Daugumoje tyrimų, apibrėžiant sovietinę nostalgiją, sutinkama, kad tai yra selektyvus tam tikrų teigiamų sovietinių laikų aspektų idealizmas (dažnai, teigiami prisiminimai apie ekonominį, socialinį stabilumą, kolektyviškumo jausmą, lygybę), neigiamus (pavyzdžiui, politines represijas, ekonominį deficitą) užmirštant arba ignoruojant⁴¹. Tačiau pasitaiko ir kitokių požiūrių. Štai Rusijoje atlikto tyrimo metu, sovietinė nostalgija buvo apibrėžiama, akcentuojant ne prisiminimų selektyvumą, o jų holistiškumą⁴². Čia sovietinė nostalgija apibrėžiama kaip teigiamas požiūris į praeitį, grindžiamas holistiniu buvusio režimo trūkumų ir privalumų vertinimu. Kitais žodžiais tariant, „holistinis“ šiame tyrime reiškia požiūrį, kuris apima visumą, o ne atskiras reiškinių dalis – prisimenant ir vertinant sovietinį režimą, atsižvelgiama į visus jo aspektus – tiek teigiamus, tiek neigiamus – neapsiribojant tik selektyviomis detalėmis⁴³. Holistinis vertinimas reiškia, kad reikia suprasti, kaip įvairios dalys sąveikauja tarpusavyje ir prisideda prie visumos. Pavyzdžiui, kai žmonės jaučia nostalgiją SSRS laikams, jie gali prisiminti ir įvertinti ne tik ekonominį stabilumą ar socialinę lygybę, bet ir jos trūkumus, pavyzdžiui, politines represijas ar prekių trūkumą parduotuvėse, todėl, remiantis šiais skirtingais elementais, susidaro bendras vertinimas. Nors žmogus gali savo atmintyje prisiminti tiek teigiamus, tiek

³⁷ Boym “The future of nostalgia”, XXII.

³⁸ Ibid, XVI.

³⁹ Ibid, XVIII.

⁴⁰ Ibid, 58

⁴¹ Pavyzdžiui, Kjetil Duvold ir Joakim Ekman. „Nationality-Driven Soviet Nostalgia”: Determinants of Retrospective Regime Evaluation in the Baltic States.“ (Twentieth century communism 11, no. 11, 2016), 47 ir Tatsiana Amosava “Nostalgia for the Soviet past in the post-Soviet countries” (Carleton University, Ottawa, Canada, July, Volume 10, 2015), 6.

⁴² Neil Munro “Russia's Persistent Communist Legacy: Nostalgia, Reaction, and Reactionary Expectations” (Post-Soviet affairs 22, no. 4, 2006), 290.

⁴³ Ibid, 291.

neigiamus tam tikrus režimo bruožus, pasakymas, kad atmintis gali apimti visumą kelia abejonių. Psichologiniuose-sociologiniuose tyrimuose sutariama, kad kolektyvinė atmintis yra selektyvi⁴⁴ dėl įvairių aspektų. Atminties selektyvumas sovietinių laikų atžvilgiu yra vienas iš svarbiausių elementų, kurių svarbu pabrėžti atliekant tyrimus apie sovietinę nostalgiją. Kolektyvinė atmintis turi polinkį romantizuoti ar idealizuoti kai kuriuos laikotarpius, tuo metu ignoruojant ar nuvertinant kitus⁴⁵.

Skirtingi autoriai taip pat akcentuoja, kad sovietinę nostalgiją dažniau išreiškia vyresnio amžiaus žmonės⁴⁶, visgi, vėlesniuose tyrimuose pastebima, kad jaunimo tarpe ji taip pat galima. Tai rodo, kad sovietinė nostalgija nėra nulemta tik tiesioginės sovietmečio patirties, jai įtakos turi ir dabartinės situacijos vertinimas⁴⁷. Nors sovietinė nostalgija labiausiai aktuali vyresnės kartos atstovams, jauni žmonės šiuo klausimu gali patirti tam tikrą kognityvinį disonansą: mokykloje ir viešojoje erdvėje pateikiamas neigiamas sovietmečio vertinimas, kita vertus, artimojoje socialinėje aplinkoje jie girdi kitokią požiūrį⁴⁸. Tai galėtų paaiškinti, kodėl jauni žmonės, gali jausti nostalgiją laikams, kurių nepažįsta arba beveik nepažįsta.

Pastebima, kad kritiškiau vertinantys sovietmetį žmonės, linkę labiau prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą nei tie, kurie jaučia sovietinę nostalgiją. Kitais žodžiais tariant, mažesnę sovietinę nostalgiją jaučiantys piliečiai, jaučiasi galintys keisti savo gyvenimą, jiems būdinga didesnė asmeninė laisvė⁴⁹. Tuo metu nostalgiską žvilgsnį turintys gyventojai nėra linkę prisiimti tiek atsakomybės. Tai gali pasireikšti itin aukštais lūkesčiais valdžios institucijoms užtikrinti geras gyvenimo sąlygas. O su tuo susijęs ir kitas tokių asmenų bruožas – neigiamesnis valdžios institucijų vertimas.

Kai kuriuose sovietinę nostalgiją analizuojančiuose tyrimuose minima, kad nors grįžti į sovietinę praeitį (atkurti komunistinį režimą) – tai sovietinės nostalgijos kraštutinė forma – noras pakeisti dabartinę sistemą⁵⁰. Todėl keliamas klausimas – ar komunistinė nostalgija rodo tikrąsias nedemokratinės pokomunistinių šalių asmenų vertybes? Ar nostalgiją paprasčiausiai sukėlė nepasitenkinimas demokratine sistema (jos atskiromis dalimis, blogai veikiančiomis specifinėmis sritimis)⁵¹? Sovietinė nostalgija dažniausiai kyla iš baimių dėl dabarties, nepasitenkinimo, nerimo jausmų. Tie žmonės, kurie turi sąlyginai nedaug priežasčių bijoti, rečiau jaučia nostalgiją sovietmečiui⁵². Apibrėždami sovietinę nostalgiją Lietuvoje, tyrėjai sutinka, kad sovietinė nostalgija

⁴⁴ Thomas Gagnepain (et al.) „Collective memory shapes the organization of individual memories in the medial prefrontal cortex“ (Nat Hum Behav. 4(2):189-200, 2020), 5

⁴⁵ Duvold ir Ekman. „Nationality-Driven Soviet Nostalgia“, 67.

⁴⁶ Klumbytė, „Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania“, 370

⁴⁷ Ibid, 366

⁴⁸ Ainė Ramonaitė „Kas Ilgisi Sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje“ (Sociologija: mintis ir veiksmas 33, no. 2, 2013), 283.

⁴⁹ Juratė Imbrasaitė, Apolonijus Zilys ir Miglė Bartuskaitė „Perceptions of the Soviet System and Attitudes towards Democracy in Lithuania“ (Filosofija, sociologija 22, no. 2, 2011), 112

⁵⁰ Munro „Russia's Persistent Communist Legacy“, 291.

⁵¹ Joakim Ekman ir Jonas Linde „Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe“ (Journal of Communist Studies and Transition Politics, 2005), 356.

⁵² Klumbytė „Post-Socialist Sensations“, 102.

tampa būdu kritikuoti dabartinę situaciją, lyginant ją su praeitimi. Pavyzdžiui, viena pirmųjų sovietinę nostalgiją Lietuvoje tyrusių autorių – Neringa Klumbytė – siūlė antropologinį požiūrį į šį fenomeną. „Praeities nostalgija“ ir „nepasitenkinimas dabartimi“ – jos manymu, du neatskiriama komponentai, paaiškinantys sovietinę nostalgiją. Šis reiškinys apima žmonių prisiminimus ir sentimentalius jausmus, kad praeitis Sovietų Sąjungos laikais buvo geresnė nei dabartis. Ši nostalgija dažnai pasireiškia kaip praeities idealizavimas ir dabarties kritika⁵³. Tokiam požiūriui pritaria ir kiti tyrėjai, pabrėžiama, kad sovietinė nostalgija nėra tikras noras sugrįžti į komunistinę praeitį. Tai veikiau retrospektyvi utopija, duodanti pagrindą dabarties kritikai. Todėl sovietinė nostalgija turėtų matuoti teigiamą komunistinės praeities vertinimą dabarties atžvilgiu, o ne realią paramą komunistinėms idėjomis ar svajonei, kad komunistinis režimas būtų atkurtas⁵⁴.

Sovietinės nostalgijos ir dabarties santykis nėra racionalus. Šio santykio subjektai dažniausiai yra „modernizacijos pralaimėtojai“, dažnai žmonės, užimantys žemesnę socialinę klasę – bedarbiai, pensininkai ir pan. Toks jaučiamas santykis su praeitimi ir dabartiniais laikais dažnai yra emocinis⁵⁵. Visgi, pabrėžtina, kad nors, nostalgija sovietmečiui Lietuvoje dažnai siejama su marginalizuotais asmenimis (bedarbiais, skurstančiais, pensininkais ir socialiai remtinais žmonėmis), ji neapsiriboja vien jais – nostalgiją gali jausti intelektualai, profesionalai ir buvę komunistų partijos nariai⁵⁶. Verta paminėti, kad Lietuvoje sovietinė nostalgija stipriai susijusi su pereinamojo laikotarpio iš Sovietų Sąjungos į nepriklausomą Lietuvą sunkumais⁵⁷. Žmonės, kurie stipriau patyrė šio pereinamojo laikotarpio sunkumus ir iššūkius – neigiamus socialinius, ekonominius ir politinius pokyčius, t.y., pereinamojo laikotarpio „pralaimėtojai“, gali jausti ir didesnę sovietinę nostalgiją. Tokiais atvejais sovietinė nostalgija siejama su žvilgsniu į praeitį, ieškant stabilumo joje, didelių socialinių, ekonominių ir politinių permainų metu.⁵⁸

Sovietinė nostalgija turi įtakos dabartinės demokratijos vertinimui Lietuvoje. Tiek teigiamai, tiek kritiškai sovietmetį vertinantys piliečiai dažnai pripažįsta, kad ekonomika sovietiniais laikais buvo geresnė (dažnai ekonomikos vertinimą veikia užtikrinto užimtumo aspektas). Visgi, skirtingai nei jaučiantys sovietinę nostalgiją, kritiškai vertinantieji sovietmetį, dabartinę Lietuvos demokratiją yra linkę vertinti teigiamai⁵⁹.

Taigi, svarbu suprasti, kad sovietinė nostalgija susijusi su dabartimi. Prisiminimai apie sovietinių laikų gerovę padeda suprasti ir patirti kasdienybę. Nors sovietinė nostalgija yra būdas matyti praeitį iškreiptai, tai yra žmogaus dabartinės tapatybės dalis ir jo praeities ir dabarties sąsaja⁶⁰.

⁵³ Klumbytė, Dabarties istorijos paraščių žmonės, 1.

⁵⁴ Ramonaitė „Does communist nostalgia lead to COVID-19 conspiracy beliefs?“, 494.

⁵⁵ Klumbytė, Dabarties istorijos paraščių žmonės, 3.

⁵⁶ Klumbytė „Post-Socialist Sensations“, 101.

⁵⁷ Duvold ir Ekman. „Nationality-Driven Soviet Nostalgia“, 46.

⁵⁸ Ibid, 46.

⁵⁹ Imbrasaitė, Zilys ir Bartuskaitė „Perceptions of the Soviet System and Attitudes“, 112.

⁶⁰ Klumbytė „Post-Socialist Sensations“, 98.

Apibendrinus, galima pasakyti, kad sovietinė nostalgija yra ilgesys sovietiniams laikams, grįstas selektyviais prisiminimais ir tarnaujantis kaip būdas kritikuoti dabartinę situaciją.

1.2 NOSTALGIJOS ANALIZĖ PO SUKRĖTIMŲ

Autoriai, tiriantys nostalgiją, sutinka, kad ji yra kolektyvinės atminties dalis. Nostalgija leidžia bendruomenėms sukurti ir ištransliuoti bendrą savo praeities suvokimą, kuris gali būti iškreiptas. Ji padeda individams susidoroti su dabarties momento sunkumais ar neaiškumais ir nerimu dėl ateities, prisimenant praeitį idealizuotai. Taip per atminties procesus, sukuriamas bendras kolektyvinis identitetas⁶¹. Verta paminėti, kad nostalgijai būdingas ilgesys arba troškimas sugrįžti į ankstesnį (subjektyviai geresnį) laiką. Šis jausmas gali apimti ne tik asmenį individualiu lygmeniu, bet ir bendruomenę (kolektyvą) – kolektyviai praeičiai suteikiamas teigiamas emocinis krūvis⁶². O Lietuvoje kolektyvinei atminčiai neišvengiamai didelę įtaką daro sovietmečio patirtys ir prisiminimai⁶³.

Taigi, sutinkama, kad nostalgija yra kolektyvinės atminties dalis. Todėl pasitelksiu kolektyvinės atminties teoriją, kuri padės suprasti, kaip kolektyvinė atmintis, o taip pat ir jos dalis – nostalgija – gali kisti ar įgauti naujo turinio, įvykus svarbiems įvykiams dabartyje. Kolektyvinės atminties sąvoką XX a. trečiajame dešimtmetyje apibrėžė Mauricas Halbwachsas. Jis akcentavo, kad kolektyvinė atmintis yra bendri grupės narių prisiminimai apie praeitį, kurie nuolat formuojami, palaikomi ir perduodami per socialines sąveikas.⁶⁴

M. Halbwachsas teigia, kad kolektyvinė atmintis yra nuolat atnaujinama ir rekonstruojama remiantis dabartinėmis grupės vertybėmis, interesais ir poreikiais. Tai reiškia, kad praeities vertinimas nėra fiksuotas, bet gali būti perinterpretuojamas priklausomai nuo dabarties situacijų. Kolektyvinė atmintis yra nuolat kintantis procesas, ji nėra sukaupta praeities įvykių suma, o nuolat keičiama perinterpretuojant ir pritaikoma dabartinėms sąlygoms.⁶⁵ Kolektyvinė atmintis gali keistis reaguodama į kultūrinės traumas ir politinius pokyčius. M. Halbwachsas pastebėjo, kad politinės ir socialinės sąlygos gali priversti perinterpretuoti praeitį. Šią M. Halbwachso mintį sociologas Lewis A. Coser iliustruoja pavyzdžiu, susijusiu su Stalino mirtimi: „Visos svarbiausios praeities istorinės asmenybės, kurios buvo nužudytos, apšmeižtos kruvino Stalino valdymo metu, dabar pasirodė esančios geri bolševikai ir pagrindiniai revoliucijos didvyriai. Visą pastarųjų septyniasdešimties metų sovietinę istoriją reikėjo perrašyti iš naujo“⁶⁶. Politiniai pokyčiai ir aktualijos taip pat vaidina svarbų

⁶¹ Svetlana Boym „The future of nostalgia“ (New York [N.Y.]: Basic Books, 2001), 14.

⁶² Jacobsen „The sociology of nostalgia“, 1.

⁶³ Irena Šutinienė. „Tarp Socializmo Kritikos Ir Vaikystės Nostalgijos: Sovietmečio atmintis aštuntojo dešimtmečio kartos gyvenimo istorijose.“ Sociologija. Mintis ir veiksmas 46, no. 46 (01) (2020): 7–28.).

⁶⁴ Coser „Maurice Halbwachs on Collective Memory“, 23-24

⁶⁵ Ibid, 25-26.

⁶⁶ Ibid.

vaidmenį perinterpretuojant praeitį. Rusijos karas prieš Ukrainą taip pat gali skatinti kritiškiau įvertinti sovietinę praeitį, atsiriboti ar bent iš dalies atsiriboti nuo nostalgijos, tiesiogiai susijusios su Sovietų Sąjunga. Taigi sovietinė nostalgija, kaip kolektyvinės atminties dalis, galėjo būti paveikta Rusijos pradėto karo Ukrainoje (svarbaus politinio įvykio, turinčio įtaką ir Lietuvos visuomenei). Rusijos karas Ukrainoje sukėlė nerimą daugeliui žmonių Lietuvoje. Tad šis įvykis gali paskatinti kolektyvinę atmintį, susijusią su sovietine praeitimi, pasikeisti, ypač jei sovietmetis asocijuojamas su Rusija. Tokiu būdu, perinterpretuojant praeitį, siekiama išvengti skausmingų asociacijų.

Visgi, kolektyvinė atmintis išlaiko tęstinumą. Nors kolektyvinė atmintis turi savybę kisti, ji išlaiko tam tikrus originalius elementus. Istoriniai įvykiai ir figūros gali būti interpretuojami skirtingai įvairiais laikotarpiais, tačiau tam tikri jų aspektai išlieka pastovūs, suteikdami grupės identitetui tęstinumą⁶⁷. Remiantis šia teorijos dalimi, galima manyti, kad Rusijos karas Ukrainoje gali priversti sovietinę nostalgiją jaučiančius žmones perinterpretuoti savo kolektyvinę atmintį. Visgi, tam tikri sovietinės nostalgijos elementai net po tokių svarbių politinių įvykių gali išlikti.

Apibendrinus, ši teorija leidžia suvokti, kad kolektyvinė atmintis nėra stabilus dalykas, veikiau tai nuolat kintantis reiškiny. Kolektyvinė atmintis prisitaiko prie pokyčių, išlaikydama tiek tęstinumo, tiek kaitos elementus. M. Halbwachsas parodė, kad kolektyvinė atmintis turi savybę būti dinamiška, ji atsižvelgia į dabarties sąlygas, tačiau tuo pačiu išlaiko tam tikrus esminius bruožus, kurie užtikrina jos tęstinumą. Tai padeda visuomenėms išlaikyti ryšį su savo praeitimi, net ir besikeičiančių aplinkybių kontekste. Remiantis šia teorija keliu prielaidą, kad sovietinė nostalgija kaip kolektyvinės atminties dalis po tokio svarbaus politinio sukrėtimo kaip Rusijos karas Ukrainoje galėjo pakisti. Nors šiame darbe neturiu intencijos išmatuoti pokytį, nes neturiu panelinių duomenų tokiam tyrimui atlikti, šią teoriją naudoju prielaidai pagrįsti, kad požiūryje į sovietmetį galėjo įvykti kokių nors pokyčių.

Svetlana Boym išskyrė du nostalgijos tipus – restauracinę ir reflektvyvą. Restauracinė nostalgija romantizuoja praeitį ir turi siekiamybę atkurti prarastų namų ar tautos vaizdą dabarties kontekste. Šiai nostalgijai būdingos kolektyvinės pastangos atkurti autentiškumą. Ji gali turėti aktyvių politinių ar kultūrinių judėjimų, kurių tikslas – atkurti senąją tvarką su senomis vertybėmis⁶⁸. Kita vertus, reflektvyvi nostalgija yra labiau individuali. Ji supranta ir pripažįsta, kad praeitis yra negrįžtama, o santykis su praeitimi yra labai subjektyvus. Šio tipo nostalgija dažnai pasireiškia ilgėjimusi, neturint intencijos pakeisti dabartį⁶⁹. Kitais žodžiais tariant, restauracinė nostalgija turi pretenziją praeitį atkurti, o reflektvyvi nostalgija skatina ją tik apmąstyti. Nors sutinkama, kad Lietuvoje vyrauja labiau reflektvyvi nostalgija, kuri tarnauja kaip būdas kritikuoti dabartį⁷⁰, keliu prielaidą, kad galbūt karas

⁶⁷ Coser "Maurice Halbwachs on Collective Memory", 26.

⁶⁸ Boym "The future of nostalgia", 15-18.

⁶⁹ Ibid, 13,17.

⁷⁰ Ramonaitė „Does communist nostalgia lead to COVID-19 conspiracy beliefs?“, 494.

Ukrainoje, kai kuriems žmonėms sustiprino sovietinės nostalgijos jausmą ir įvyko nostalgijų tipų pasikeitimas. Taigi keliu **klausimą** – ar prasidėjus karui Ukrainoje vis dar vyrauja reflektivi sovietinė nostalgija?

Bandydami suprasti nostalgijos fenomeną šiais laikais, pravartu apžvelgti Zygmunto Baumano „skystosios modernybės“ konceptą. Z. Baumanas modernybę skirsto į dvi dalis: ankstesniąją, kurią vadina „kietąja“ ir šiuolaikinę, kurią vadina „skystąja“. Kietajai modernybei būdingos aišrios struktūros, kurios gali riboti asmens laisvę, bet užtikrina stabilumą⁷¹. Šioje modernybėje prognozuojamumu ir tvarka yra siekiama sukurti tvarias ir nekančias sistemas⁷², tačiau jai būdingas ir visuomenės normų primetimas⁷³, prie kurių žmogus turi prisitaikyti, nes jos matomos kaip objektyvios ir būtinos. Šių laikų „skystajai“ modernybei būdingas nepastovumas ir lankstumas, kai senosios struktūros keičiamos naujomis, o tos naujosios struktūros taip pat suvokiamos kaip laikinos⁷⁴. Jai būdingas individualizmas, kai dėmesys nukreipiamas į asmeninę atsakomybę ir laisvę, tačiau žmogui nesuteikiamos jokios aišrios gyvenimiškos gairės⁷⁵. Individas prisiima visą atsakomybę už savo gyvenimo kryptį, tačiau stokoja tvirtų orientyrų, tad gyvenimas tampa nuolatinio prisitaikymo prie kintančių sąlygų. Nepastovumas čia apima viską – nuo darbinių santykių iki asmeninių ryšių – ir tai yra pagrindinis šios modernybės bruožas. Jis skatina nuolatinį nesaugumo jausmą ir adaptacijos poreikį⁷⁶. Taigi „kietojoje“ modernybėje santykiai yra tvirti ir ilgalaikiai, o „skystoje“ modernybėje jie yra trapūs ir trumpalaikiai, atspindintys individualizacijos ir laikinumo formų dominavimą. Jei „kietosios“ modernybės pažanga buvo siekiama stabilios, tvarkingos visuomenės, tai „skysta“ modernybė daugiausia dėmesio skiria prisitaikymui ir pokyčių priėmimui.

Vėlesniuose Baumano darbuose „skystosios“ modernybės realybėje vienu iš atsakymu tampa retrotopija, glaudžiai susijusi su nostalgija. Retrotopija Baumanui – tai idealizuotas praeities vaizdinys, kurį žmonės laiko geresne alternatyva chaotiškai dabarčiai ir neaiškiai ateičiai. Tai naujos rūšies utopija, kurioje praeitis tampa vilties ir stabilumo ženklu, priešingu nevaldomai ir grėsmingai dabarčiai ir ateičiai⁷⁷. Tai kolektyvinė tendencija idealizuoti praeitį, siekiant atsvaros dabarties problemoms ir ateities neapibrėžtumui. Ji kuria simbolinį vaizdinį, pagrįstą praeities vertybėmis. Skirtingai nuo įprastinės nostalgijos, tai nėra tik melancholiškas praeities ilgesys, o dažniau įkvepiantis naratyvas, retai virstantis konkrečiais veiksmais, tačiau tinkamai naudojamas gali tapti mobilizacijos priemone. Skirtingai nuo S. Boym restauracinės nostalgijos, siekiančios atkurti praeitį kaip visumą, retrotopija koncentruojasi į tam tikrų praeities bruožų atgaivinimą dabartyje. Svarbu

⁷¹ Zygmunt Bauman „Liquid Modernity“ ([EPUB]. Polity Press, 2000), 25.

⁷² Bauman „Liquid Modernity“, 144.

⁷³ Ibid, 20.

⁷⁴ Ibid, 7.

⁷⁵ Ibid, 32.

⁷⁶ Ibid, 161.

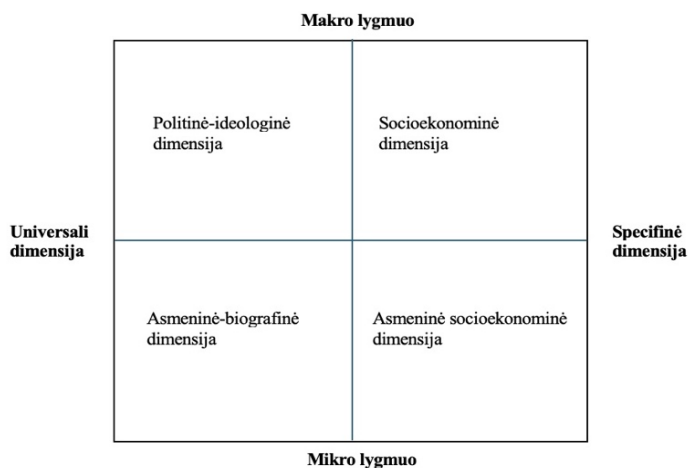
⁷⁷ Stewart R. Clegg, „Reading Bauman and Retrotopia“. Scandinavian journal of management. ([Online] 34 (4) 2018), 359.

pabrėžti, kad retrotopija kritikuojama kaip regresyvi nostalgijos forma, kuri stabdo norą spręsti dabartines problemas. Ji stiprina baimę pokyčiams, stiprina politinio manipuliavimo galimybę, jai būdingas selektyvus žiūrėjimas į praeitį, ignoruojant jos trūkumus⁷⁸. Taigi retrotopija tarsi atsiduria per vidurį dviejų S. Boym iškeltų nostalgijos tipų – restauracinės ir reflektyvios.

Joakim Ekmanas ir Jonas Linde teorija teigia, kad sovietinė nostalgija yra kompleksinis reiškiny, kuris priklauso nuo keturių dimensijų, apimančių esminius komunistinio gyvenimo aspektus⁷⁹ (žr. paveikslą nr. 2):

- A. Politinio–ideologinio matmens, susijusio su politinėmis ir ideologinėmis vertybėmis. Politinei-ideologinei nostalgijai būdingas nepasitikėjimas liberaliomis arba demokratinėmis vertybėmis;
- B. Asmeninės biografijos, susijusios su retrospektyviu gyvenimo komunizmo laikais perversinimu (atrankinių prisiminimų);
- C. Socioekonominės dimensijos makro lygmeniu, susijusios su nepasitikėjimu, kad demokratinė sistema gali veikti ekonomiškai ir socialiai gerai;
- D. Socioekonominės dimensijos mikro lygmeniu, susijusios su pereinamojo laikotarpio iš socializmo į demokratiją „pralaimėtojais“ (paternalistinės valstybės praradimas).

2 paveikslas. Komunistinės nostalgijos matmenys

Paveikslas iš J. Ekmanas ir J. Linde tyrimo „Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe“

Karas Ukrainoje galėjo padėti perinterpretuoti sovietinės nostalgijos turinį, taigi, remiantis išdėstyta teorija, keliu **klausimą** – kuriose dimensijose sovietinė nostalgija atsispindi po karo Ukrainoje pradžios?

⁷⁸ Michael Hviid Jacobsen “Fear and retrotopia – Critical reflections on the rise of defensive emotions in liquid modernity” (Zoon Politikon. [Online] 12 (12)), 110.

⁷⁹ Ekman ir Linde „Communist nostalgia and the consolidation“, 357.

Remiantis šiomis teorijomis išskirti du tyrimo klausimai, kurie padės nuodugniai išanalizuoti sovietinės nostalgijos turinį po karo Ukrainoje pradžios.

Šiame darbe sovietinė nostalgija konceptualizuojama remiantis būtent Ekmano ir Linde teorija. Taigi darbe sovietinė nostalgija apibrėžiama kaip sovietinių laikų romantizavimas, grindžiamas bent vienu iš keturių sovietinio gyvenimo dimensijos aspektų: politinės-ideologinės, dviejų ekonominių-socialinių (mano tyrime jos sujungiamos) ar asmeninės-biografinės. Ši sąvoka tyrime naudojama analizuojant, kaip informantai vertina sovietinę praeitį ir kokį vaidmenį šis vertinimas atlieka požiūryje į Rusiją ir karą Ukrainoje. Pasirinktas būtent šis teorinis modelis dėl aiškiai struktūruotų dimensijų, kurios lengvai leidžia atpažinti ir sistemingai analizuoti sovietinę nostalgiją įvairiais pjūviais.

1.3 TYRIMO METODOLOGIJA

Duomenų rinkimo metodas. Siekiant atsakyti į pagrindinį tyrimo klausimą, ar ir kaip pasikeitė sovietinės nostalgijos turinys Lietuvos visuomenėje po Rusijos pradėto karo Ukrainoje pradžios ir kitus teorinėje dalyje išskirtus antrinius klausimus, atliktas kokybinis tyrimas. Pasitelkus interviu, renkami kokybiniai duomenys. Kokybiniai tyrimai suteikia pagrindą kurti teorines idėjas apie reiškinius, kurie yra ištiriami empiriškai, naudojant rašytinės ar žodinės formos duomenų rinkimo ir įvairias analizės strategijas⁸⁰. Svarbu pabrėžti, kad šis tyrimas parodo, kaip šiuo metu Vilniuje gyvenantys asmenys suvokia sovietinių laikų praeitį ir kokią tai sąsają turi su dabartinės geopolitinės situacijos vertinimu. Tyrimo tikslas nėra apibendrinti platesnę Lietuvos populiaciją statistine prasme. Atlikus tyrimą pastebėta, kad Vilnius, kaip tyrime dalyvavusių asmenų gyvenamoji vieta, gali turėti įtakos jų požiūroms į sovietmetį. Iškalbingas faktas iš tyrime surinktų duomenų – dauguma tyrime dalyvavusių informantų yra „Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų“ rinkėjai, kas yra išskirtinis Vilniaus bruožas. Tad informantų požiūris į sovietmetį ir dabartinę politiką (turint omenyje, kad pastaruosius ketverius metus daugiausiai vyriausybę sudarė konservatoriai) tikėtina nėra nereprezentatyvus visos populiacijos atžvilgiu.

Kokybinių duomenų rinkimui šiame darbe pasitelkti interviu. Individualiai kalbinami sovietiniais laikais gyvenę asmenys: dalis interviu atlikta „akis į akį“ būdu, dalis – nuotoliniais vaizdo skubučiais, dalis – telefonu, o vienas – el. paštu. Kokybiniai interviu – tai vienas iš būdų susirinkti informaciją tyrimui. Jie pasirinkti todėl, kad interviu leidžia tyrėjams gauti išsamesnę informaciją apie tiriamojo objekto mintis, motyvus ir sprendimų priėmimo procesus. Pokalbio metu galima stebėti, kaip informantai formuluoja savo atsakymus, o tai padeda suprasti jų mąstymo procesą, požiūrį į tam tikrus politinius klausimus, jų vertinimą⁸¹. Interviu dažnai padeda suprasti platesnį

⁸⁰ Christopher K. Lamont “Research methods in international relations” (Los Angeles [Calif.][etc.]: Sage, 2015), 78.

⁸¹ Lamont “Research methods in international relations”, 86.

kontekstą. Todėl tiriant mažesnes grupes ar pavienius asmenis svarbu gilintis į unikalias situacijas ir detales, kurios gali atskleisti plačiau paplitusius politinius ar socialinius reiškinius⁸². Sovietinės nostalgijos tyrimas reikalauja įsigilinto žmogaus asmeninę patirtį, prisiminimus, emocijas, požiūrį, susijusį konkrečiu laikotarpiu ir jo siejimą su dabartimi. Čia ypač svarbu suvokti, kaip asmuo reflektuoja sovietinį laikotarpį ir kaip jį interpretuoja po Rusijos karo Ukrainoje pradžios. Būtent dėl šių aspektų ir pasirinktas kokybinis interviu metodas duomenų rinkimui.

Tyrime dalyvavo 21 informantas. Jiems atrinkti buvo vadovautasi vienu kriterijumi – amžiumi. Ankstesnių sovietinės nostalgijos tyrimų autoriai sutinka, kad daugiau vyresni žmonės jaučia sovietinę nostalgiją⁸³. Tad šiame tyrime pasirinkti asmenys, gyvenę sovietmečiu ir turėję ne tik vaikystės patirties šioje sistemoje, bet ir nors kiek suaugusiojo gyvenimo patirties. Tad pasirinktas amžiaus kriterijus – 22 metai (ketveri metai suaugusiojo gyvenimo sovietinėje sistemoje). Pasiriktas amžius būtent toks, nes ketverių metų suaugusiojo patirtis gali labiau padėti atskleisti sovietinę sistemą: tikėtasi, kad pašnekovai papasakos apie savo pirmuosius darbus, studijas, suaugusiojo gyvenimo pradžią. Visi atrinkti informantai yra virš 56 metų.

Vilnius kaip tyrimo vieta pasirinkta dėl patogumo ir tyrimo apimties ribotumo. Kokybiniai interviu reikalauja daug laiko duomenų rinkimui ir analizei, todėl geografinių ribų nustatymas leidžia atlikti giluminę surinktų duomenų analizę per tam tikrą ribotą laiką.

Pirmieji kontaktai buvo gauti kreipiantis į Medardo Čoboto trečiojo amžiaus universitetą. Kiti kontaktai surinkti, remiantis „sniego gniūžtės“ principu – tai potencialių respondentų kontaktų gavimo būdas, kai tyrimo metu, informanto paprašoma kito galimo informanto kontakto⁸⁴. Šis būdas pasirinktas dėl temos jautrumo. Tyrimo interviu buvo atlikti 2024 m. spalio–lapkričio mėnesiais.

11 interviu buvo atlikta telefonu, 6 gyvų susitikimų metu, 3 nuotoliniais skambučiais su vaizdu ir 1 el. paštu. Vidutiniškai vienas interviu truko apie 47 min. Trumpiausias interviu (neskaitant interviu elektroniniu paštu) – 17 min, ilgiausias – 2 val. 30 min.

Tyrimo klausimynas buvo suskirstytas į tris dalis:

- 1 dalis: klausimai apie dabartinę politiką, pastarojo meto politines krizes, informantų požiūriu geriausias nepriklausomybės laikų vyriausybes, prezidentus, politinius veikėjus. Šių klausimų tikslas – išsiaiškinti, ar informantas yra patenkintas dabartine Lietuvos politika, kas yra tyrimo dalyvio „aukso amžius“, kokios, jo nuomone, yra didžiausios Lietuvos problemos;

⁸² Lamont "Research methods in international relations", 50.

⁸³ White, „Soviet Nostalgia and Russian Politics“ 8, arba Munro "Russia's Persistent Communist Legacy", 289.

⁸⁴ Liudmila Rupšienė „Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija: metodinė knyga“ (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007), 20.

- 2 dalis: klausimai apie sovietinius laikus, asmenines patirtis (padengiantys Ekman ir Linde išskirtas sovietinės nostalgijos dimensijas). Šie klausimai skirti išsiaiškinti, ar žmogus jaučia sovietinę nostalgiją ir kuriose dimensijose ji pasireiškia.
- 3 dalis: klausimai apie dabartinę geopolitinę situaciją – Rusiją, Rusijos ir Sovietų Sąjungos palyginimą, karą Ukrainoje, vykdomą desovietizacijos politiką. Šie klausimai skirti išsiaiškinti, kaip tyrimo dalyviai mato dabartinę Rusiją – panašią ar nepanašią į Sovietų Sąjungą – kaip vertina dabar Ukrainoje vykstantį karą, Rusiją.

Kokybiniai interviu skirstomi į tipus, kurių kiekvienas turi savo specifikas ir tikslus. Šiame darbe buvo pasitelkti pusiau struktūruoti interviu. Tai tokio tipo interviu, kuriuose naudojami iš anksto parengti klausimai, tačiau reaguojant į pokalbio eigą ir respondento atsakymus, leidžiama keisti klausimų seką, užduoti papildomų klausimų ne iš sąrašo⁸⁵. Pasirinktas būtent šis interviu tipas, nes nagrinėjami individualūs atvejai. Sovietinė nostalgija gali būti susijusi su įvairiais asmeniniais išgyvenimais ir prisiminimais, todėl pusiau struktūruoto interviu lankstumas leidžia tyrėjui giliau suprasti respondento požiūrį. Taip pat svarbus momentas, ar informantai sovietmetį savo pasakojimuose iškelia patys kaip tam tikrą „aukso amžių“, o galbūt, prasidėjęs karas informantus skatins ieškoti kito geresnio laikotarpio, kaip ramesnės praeities, į kurią atsisukama. Šis interviu metodas man padės apčiuopti šį aspektą. Visgi, nors pusiau struktūruoti interviu suteikia lankstumo, iš anksto parengti klausimai garantuoja, kad bus nagrinėjami tam tikri baziniai dalykai. O tai tyrimui suteiks nuoseklumo ir respondentų atsakymo palyginamumo.

Duomenų analizės metodas. Pusiau struktūruotų interviu metu buvo stengiamasi surinkti kuo daugiau informacijos, padėsiančios suprasti respondentų santykį ir jauseną apie sovietinę nostalgiją: bandyta išsiaiškinti, kaip karas Ukrainoje galėjo pakeisti požiūrį į sovietinę nostalgiją. Gautiems duomenims analizuoti pasirinkta dedukcinė prieiga, remiantis Joakim Ekman ir Jonas Linde sovietinės nostalgijos teorija, kuri leido identifikuoti pagrindinius sovietinės nostalgijos bruožus ir jų pasireiškimo dimensijas. Teorijoje minimos keturios dimensijos (socialinė-ekonominė makro lygmens, socialinė-ekonominė mikro lygmens, asmeninė-biografijos ir politinė-ideologinė), savo analizėje šią teoriją kiek supaprastinau ir pasirinkau sujungti mikro ir mako socialinę-ekonominę dimensijas. Analizė parodė, kad informantų pasakojimuose makro (valstybės lygmuo) ir mikro (asmens lygmuo) socialiniai ir ekonominiai aspektai dažnai susipina: pavyzdžiui, garantuotas darbas suvokiamas ir kaip valstybės ekonominio stabilumo ženklas, ir kaip tiesioginė nauda individui. Todėl šių lygmenų dirbtinis atskyrimas būtų sudėtingas ir galimai klaidinantis. Visgi, dėl pusiau struktūruoto interviu bruožo užduoti papildomus klausimus, temos platumo ir individualumo bei

⁸⁵ Lamont “Research methods in international relations”, 69.

teorinės medžiagos trūkumo konkrečia tema, pasitelkta ir indukcinė prieiga – negalint informantų kategorizuoti pagal teorijoje išskirtus bruožus, jie skirstomi į tyrėjo iškeltas kategorijas.

Penkios pagrindinės kokybinio interviu analizės metodikos apima: prasmės kategorizavimą, prasmės suspaudimą, prasmės struktūrizavimą per naratyvus, prasmės interpretaciją ir *ad hoc* metodus prasmės generavimui⁸⁶. Šiame magistro darbe pasitelkti du metodai – prasmės struktūrizavimas ir prasmės interpretavimas. Prasmės struktūrizavimas kalba apie tai, kad interviu pasakyta medžiaga yra suskirstoma į tam tikras kategorijas⁸⁷. Tad pasitelkiant šį metodą pašnekovų išsakytos mintys buvo skirstomos:

1. Į kategorijas pagal Joakim Ekman ir Jonas Linde sovietinės nostalgijos dimensijų teorinę prieigą: mintys atitinkančios politinę-ideologinę nostalgiją, socio-ekonominę nostalgiją, asmeninę-biografinę nostalgiją; ir netiesiogiai, tačiau glaudžiai susijusias su teorija kategorijas: mintys priešingos politinei-ideologinei nostalgijai, priešingos socio-ekonominę nostalgijai, priešingos asmeninei-biografinę nostalgijai;
2. Remiantis pirmojo punkto klasifikacija ir informantų požiūriu, kada buvo geriausi Lietuvos laikai, informantai skirstomi į savarankiškai tyrėjo iškeltus tipus: jaučiantys aiškią nostalgiją, jaučiantys dalinę nostalgiją, nostalgijos nejaučiantys. Pirmieji du tipai įvertinami ir pagal S. Boym teoriją, bei priskiriami restauracinės arba reflektvyvos nostalgijos grupei.

Kitas naudotas metodas – prasmės interpretacija. Interpretuojant prasmę siekiama ne tik struktūruoti tekste tiesiogiai išreikštas prasmes, bet ir giliau, o kartais ir spekuliatyviai analizuoti jų reikšmes. Šioje vietoje įtraukiamas ir platesnis kontekstas⁸⁸. Pasinaudojant šiuo metodu žiūrima, kaip sovietinės nostalgijos jautimas ar nejautimas ir skirtingi jos pjūviai siejasi su požiūriu į karą Ukrainoje, požiūriu į Rusiją.

Taigi, šiame tyrime, remiantis jau minėta sovietinės nostalgijos dimensijų teorija, S. Boym nostalgijos grupėmis ir atsakymu į klausimą „Kada yra / buvo geriausi Lietuvos laikai?“ informantai suskirstyti į tris tipus:

- Jaučiantys aiškią nostalgiją – patys įvardinantys, kad sovietiniais laikais gyvenimas buvo geresnis nei nepriklausomojoje Lietuvoje, jaučiama nostalgija pastebima vienoje arba daugiau Ekman ir Linde išskirtų dimensijų, sovietinė nostalgija turi restauracinės nostalgijos bruožų arba yra restauracinė;
- Jaučiantys dalinę nostalgiją – geriausias Lietuvos laikas įvardijamas ne sovietmetis, bet nostalgija jaučiama bent vienoje ar daugiau Ekman ir Linde išskirtų sovietinės nostalgijos dimensijų, sovietinė nostalgija yra reflektvyvi;

⁸⁶ Steinar Kvale “Interviews: an introduction to qualitative research interviewing” (Thousand Oaks: Sage, 1996), 191.

⁸⁷ Steinar Kvale “Interviews: an introduction to qualitative research interviewing”, 192.

⁸⁸ Ibid, 193

- Nostalgijos nejaučiantys – geriausias Lietuvos laikas įvardijimas ne sovietmetis, nostalgia nejaučiama nei vienoje iš Ekman ir Linde išskirtų dimensijų.

Antrojoje analizės dalyje, nagrinėjant medžiagą, susijusią su tuo, ar informantai tarpusavyje sieja Rusiją ir Sovietų Sąjungą ir kaip nostalgia ar jos nebuvimas siejasi su informantų vertinimu karo Ukrainos ir Rusijos atžvilgiu, nebuvo analizuojama pagal iš anksto teoriškai apibrėžtas schemas. Ši dalis remiasi tiesiogine empirinių duomenų analize. Toks požiūris leido giliau įsigilinti į kiekvieno informanto subjektyvią patirtį ir požiūrį.

Tyrimo ribotumai. Šis tyrimas turi kelis ribotumus, kurie gali turėti įtakos rezultatų interpretavimui ir generalizacijai. Pirma, kaip jau minėta, tyrimo dalyviai buvo atrinkti tik Vilniaus mieste, todėl gauti rezultatai gali nepilnai atspindėti kitų Lietuvos regionų gyventojų požiūrius. Taip pat tyrime dalyvavo 21 informantas, tai gali būti per mažas skaičius daryti kai kurias išvadas. Antra, dalis interviu buvo atlikti telefonu (11 interviu) ir l. paštu (1 interviu), o tai apribojo galimybes stebėti dalyvių emocijas ir neverbalinę komunikaciją. Trečia, informantai galėjo būti linkę pateikti atsakymus, kurie, jų manymu, atitinka socialiai priimtinus standartus, ypač dėl jautrios temos – susijusios su Rusija, Ukraina ir geopolitiniais įvykiais – dabartiniu metu. To buvo bandoma išvengti užduodant klausimus iš skirtingų perspektyvų, lyginant atsakymus tarpusavyje ir analizuojant jų nuoseklumą. Ketvirta, kaip tyrėja, suprantu, kad mano politinės pažiūros, patirtys ir vertybės galėjo paveikti tiek interviu procesą, tiek analizę. Mano pačios kritiškas požiūris į sovietmetį galėjo turėti įtakos tam, kaip formulavau klausimus ar interpretavau informantų išsakytas mintis. Į šiuos ribotumus verta atsižvelgti ir vertinant tyrimo išvadas ir jų pritaikomumą platesniame kontekste.

Tyrimo etika. Tyrimo metu vadovautasi tyrimo etikos normomis: informantai tyrime dalyvauja savanoriškai, dėl temos jautrumo, interviu medžiaga tyrime pateikiama be informantų vardų ir pavardžių. Tyrimo metu gauti pokalbių įrašai ir transkripcijos dėl asmenų duomenų apsaugos neviešinami (nebent universiteto dėstytojams akademiniais tikslais). Pabrėžiama, kad interviu metu, informantams buvo leidžiama laisvai, be laiko apribojimų, atsakinėti į klausimus, kelti įvairias potemes ir asociacijas aptarinėjama tema. Tokiu būdu siekiama išsiaiškinti, kokiais būdais sovietinė nostalgia asocijuojama po karo Ukrainoje pradžios ir kokį vaidmenį atlieka sovietinė nostalgia dabartinių geopolitinių įvykių kontekste.

2. REZULTATŲ ANALIZĖ

2.1 „AUKSO AMŽIAUS“ PAIEŠKOS: 3 INFORMANTŲ GRUPĖS

Prieš pradedant analizę svarbu pabrėžti, kad šio tyrimo duomenys rodo, kad stipriai išreikšta nostalgia sovietiniams laikams yra reta. Tik du informantai aiškiai įvardino, kad „sovietmečio [laikai] šimtą kartų geresni“ nei dabartis dėl įvairių priežasčių, kurias aptarsime vėliau. Šiuos informantus tyrime vadinsime pirmojo tipo informantais.

Visgi didžioji dalis tyrime dalyvavusiųjų asmenų (12 informantų) į sovietmetį žiūri kompleksiskiau: nepriskiria jam „geriausių laikų“ etiketės ir Sovietinę Sistemą kaip visumą vertina kritiškai, tačiau įžvelgia tam tikrų sistemos privalumų. Vietoj sovietmečio kaip geriausių laikus jie apibūdina skirtingai, tačiau laiką po nepriklausomybės atkūrimo. Šiuos informantus vadinsime antrojo tipo informantais.

7 informantai dabartinius laikus vertina kaip geriausius, čia ypač ryškus ekonominis, laisvės ir galimybių aspektas:

Aš manau taip [dabar geriausi laikai]. Dar ir todėl, kad dabar nebedirbam, jokių rūpesčių. Gaunam pensiją, vaikai užauginti, džiaugiamės anūkais, pakeliauti gali, praktiškai Lietuva taip gerai niekada negyveno. O jaunimui galimybės didžiulės, tik norėti reikia.

Moteris, 70 metų

Tačiau svarbu pabrėžti, nors dėl minėtų aspektų nemažai daliai informantų geriausiais laikais yra dabartis, pastebima tendencija, kad dėl dabarties jaučiamas nerimas, daugiausiai susijęs su išorinėmis grėsmėmis, karo grėsme. Pasitaiko nerimo ir dėl vidinės politikos – naujai išrinktos socialdemokratų valdžios bei jų koalicijos partnerių:

Taip gerai Lietuva tikrai nėra gyvenusi. Net neįsivaizduoju, kur čia būtų galima prieštaraut. Bet mano akimis žiūrint ateina baisi grėsmė ir tos grėsmės akivaizdoje pasidaro nelabai aišku, ar gerai. Paskysiu taip: pragyvenau daug metų, ir nepriklausomybės, ir po „Sąjūdžio“ socdemų atėjimą nepriklausomą Lietuvą, kai Brazauskas atėjo ir buvo nusivylimas. Bet tokio nusivylimo kaip dabar, aš dar nesu turėjusi per visą savo laiką. Tai grįžimas vos ne į sovietmetį. Baisus nusivylimas šiomis dienomis.

Moteris, 69 metai

Vis dėlto ne visi informantai, pripažįstantys, kad sovietmečio laikotarpis nebuvo gersnis už dabartį, sutinka, kad dabartis yra pati geriausia Lietuvos epocha. Verčiau, atsisukama į laikus „prie lito“, kuomet ekonomine prasme, jų požiūriu, šie laikai Lietuvai buvo palankesni. Štai vienas iš informantų, dirbantis statybininko darbą, teigia, kad „prie lito“ uždariai buvo daug didesni, nepasijuto net ir ekonominė 2008 m. krizė. Kitas informantas, dirbantis autošaltkalvio darbą, mano, kad geriausi laikai buvo tada, kada prezidento pareigas ėjo Dalia Grybauskaitė, tačiau aiškių argumentų pateikti negalėjo, mano, kad įstatymai tuo metu buvo protingesni:

Kad tik blogiau daugiau nieko nebūtų. Bet dabar kaip yra Lietuvoje ne viskas yra gerai, ne viskas yra skaidru, bet gyvent galima.

O kas yra negerai?

[Dabar]man nepatinka Seimas. Tie įstatymai vaikiški ir kvaili. Vienas priima – kitas atšaukia, vienas gatves susiaurino – kitas išplatino. Čia labai blogai.

Vyras, 63 metai

Dalis informantų aiškiai neapibrėžia geriausių Lietuvos laikų, nors aiškiai pasako, kad tai ne sovietmetis. Štai viena informantė, dirbanti skalbėjos darbu, neslepia nusivylimo dabartine situacija, tačiau pripažįsta, kad ekonomiškai gyvena geriausiai nei bet kada seniau. Tačiau ekonominė gerovė, jos požiūriu, kyla ne iš konkrečių institucijų sprendimų ar politinių pokyčių, bet dėl natūralios gyvenimo eigos: kadangi ji tebėra aktyvi darbo rinkoje, o vaikai gyvena atskirai ir yra savarankiški.

Dažnai jie patys sovietmečio vertinimą reflektuoja kaip „dvejopą“: turintį aiškių trūkumų ir labai konkrečių plusų. Šioje kategorijoje ypač svarbi asmeninė-biografinė sovietinės nostalgijos dimensija, kai prisimenamos asmeninės istorijos apie „jaunas dienas“ ir gerus gyvenimo epizodus, kurie su sovietine sistema tiesiogiai nesusiję. Kitais žodžiais tariant, šio tipo informantai į sovietinius laikus žiūri selektyviai, teigiamai vertindami atskirus sistemos bruožus ar prisimindami geras asmeninės biografijos detales, tačiau neidealizuodami, o greičiau kritikuodami visą sovietinį laikotarpį.

Likusi dalis tyrimo dalyvių (7 informantai) apskirtai nejaučia jokios nostalgijos sovietiniams laikams ir nevadina sovietmečio „aukso amžiumi“. Šiuos informantus vadinsime trečiojo tipo informantais. Čia taip pat iškyla įvairūs „aukso amžiaus“ įvaizdžiai. 4 informantai kaip geriausius laikus apibrėžia dabartį, vėlgi, vyrauja ekonominis motyvas. Viena informantė geriausių laikų neįvardino, o kiti du informantai kaip geriausią laiką paminėjo tarpukarį. Pavyzdžiui, buvusi tremtinė neneigė ekonominės gerovės aspekto dabarties laikotarpiu, tačiau mąstė, kad moraliai Lietuvos geriausiais laikotarpis buvo tarpukaris, o tai stirpia susiję su tautiškumo suvokimu:

Sutikčiau su teiginiu, kad dabar žmonės gyvena geriausius laikus materialiai. Morališkai – negalėčiau pasakyti, kad tai geriausi Lietuvos laikai. Aš manau, kad smetoninėje Lietuvoje moralumo atžvilgiu buvo, ypač paskaičius knygas apie mokytojus pradinių klasių ir apie tą mokslo siekį tais laikais, manau, kad morališkai Lietuva buvo gražesnė tais laikais, bet čia galime nurašyti į praeitį ir pagalvoti, kad galbūt negyvenus joje atrodo kitaip. Bet aš tikiu, kad pagal knygas, kaip žmonės žiūrėjo į Lietuvą, tai buvo patys gražiausi laikai – Smetonos laikais, nes Smetonos laikais, per dvidešimt metų, Lietuvą pasiekė labai daug ir aš tai labai gerbiu tą laikotarpį ir labai branginu tą laikotarpį. Bet, aišku, buvo ir tada komunistų <...>.

Trečio tipo informantų pasakojimuose neiškyla ir asmeninės-biografinės dimensijos matmuo. Jų prisiminimuose iškyla tik neigiami asmeninės biografijos prisiminimai ir sistemos vertinimai.

Iš to galima suprasti, kad sovietinė nostalgija nėra vienalytė ar universali, greičiau ji yra kompleksinė ir fragmentiška. Kaip jau minėjau, šio tyrimo rėmuose savo informantus siūlau skirstyti į tris tipus:

1. Pirmas tipas: „aukso amžius“ – sovietiniai laikai;
2. Antras tipas: „aukso amžius“ – ne sovietiniai laikai, tačiau nostalgija jaučiama skirtingiems sovietinės sistemos aspektams;
3. Trečias tipas: „Aukso amžius“ – ne sovietmetis, nejaučiama jokia nostalgija sovietiniams laikams.

Šis informantų suskirstymas leis parodyti sovietinės nostalgijos kompleksiskumą ir skirtingą vertinimą, palyginti skirtingus tipus tarpusavyje; įvertinti ne tik nostalgiskus aspektus apie sovietinę nostalgiją, bet ir analizuoti aspektus priešingus sovietinei nostalgijai; pasižiūrėti, kokios yra jaučiamos ar nejaučiamos nostalgijos sąsajos su dabartiniu geopolitinės situacijos vertinimu.

2.1.1 PIRMAS TIPAS: SOVIETINIAI LAIKAI KAIP GERIAUSI LAIKAI

Kaip jau minėta šio tipo informantai aiškiai sovietinę nostalgiją išreiškia sakydami, kad sovietų laikai buvo geriausias Lietuvos laikas. Jie teigimai vertina sovietinę sistemą kaip visumą, išskirdami tam tikrus jos minusus, kurie dažnai yra gretinami su dabartiniais demokratijos minusais, teigiama, kad tokie patys sistemos trūkumai yra ir dabartinėje demokratinėje Lietuvoje arba dabartiniais laikais situacija dar blogesnė.

Taigi, pirmiausia, nostalgiją sukelia nusivylimas dabartiniais laikais – politika, socialiniu ir ekonominiu nepasitenkinimu – o tai informantus verčia žvelgti į praeitį, kuomet sistema, anot jų, tokių trūkumų neturėjo. Čia išryškėja socialinė-ekonominė nostalgijos dimensija.

Štai buvusiai ekonomistei, sovietmečiu dirbusiai ministerijoje, toks vertinimas, viena vertus, kyla dėl dabartinių sunkumų – mažų pensijų, kita vertus dėl jos požiūrio į sovietinę sistemą kaip visumą, gebančią patenkinti svarbiausius visuomenės poreikius, užtikrinančią tvarką ir teisingumą. Prisimenami laikai, kai ji gaudavo gerą algą, o tai stipriai kontrastuoja su dabar gaunama pensija. Užsimenama ir apie dabartinės sveikatos apsaugos sistemos trūkumus – didelės eilės, vis daugiau atsirandančių privačių gydymo įstaigų, kai tuo pat metu valstybinės įstaigos tampa vis sunkiau prieinamos. Tai taip pat stiprina nostalgiskus sovietmečio prisiminimus, kai viešosios paslaugos, anot informantės, buvo lengvai prieinamos ir nemokamos.

Informantė pabrėžia sovietinės sistemos stabilumą ir skaidrumą instituciniu lygmeniu: net aukščiausio rango ministerijos darbuotojai, pavyzdžiui, ministras ir jo pavaduotojai, anot informantės buvo moralūs: nevogė ir neėmė kyšių. Šie prisiminimai apie institucinį sąžiningumą gali kontrastuoti su dabartine korupcijos problema, pavyzdžiui, neseniai iš naujo nuskambėjusia „MG Baltic“ korupcijos byla.

Taip pat pabrėžiamas sovietinės sistemos paprastumas ir socialinė lygybė, kai valdžia, kaip sakė informantė, „skaitėsi su žmonėmis“, nekėlė pernelyg didelių reikalavimų – tai reiškia, kad valdžia buvo arčiau žmonių ir neteikė pirmenybės asmeninei naudai. Be to, pabrėžiama, kad darbo vietos buvo gerai struktūrizuotos ir aiškios: ekonomisto pareigos ministerijoje atspindėjo stabilų ir nuspėjamą darbo gyvenimą, kuris suteikė saugumo jausmą. Nesunku pastebėti, kad visi paminėti aspektai yra neišvengiamai lyginami su dabartimi, dabartis prieštarauja tam idealizuotam laikui, o tai puikiai įrodo informanto citata: „visai kitaip buvo“.

Dar vienas pavyzdys, puikiai atskleidžiantis sovietmečio laikų socialinę tvarką ir teisingumą, remiantis praeities patirtimi darbinėje sferoje: sakoma, kad anksčiau vadovai turėdavo atsakyti už savo klaidas, prisiimti atsakomybę, o tai vėlgi priešinama su dabartimi, kuomet atsakomybė aukščiausių vadovų ar politikų sluoksniuose nėra prisiimama. Pabrėžiama kad už padarytus nusižengimus bausmės buvo griežtos, o tai matoma kaip privalumas. Tačiau minimos klaidos, susijusios ne su tiesioginiu darbu ir darbinėmis atsakomybėmis, o socialiniu gyvenimu:

Sovietų laikais buvo biškį teisybės. Jei pasiskųsdavai – imdavosi priemonių. Lėkdavo ir direktoriai iš postų, išvarydavo iš partijos, o dabar? Anksčiau kažkas už kažką atsakė, dabar niekas neatsako. Pridaro visokių nesąmonių, o kaltų nėra. Atsakomybės nėra. O tais laikais pasiskųsdavo, kad direktorius išgėrinėja ar su svetima moterimi susidėjo, tai lėkdavo iš partijos, o paskui iš darbo. Ir paskui nerasdavo darbo vadovaujančio.

Vyras, 74 metai

Kalbant apie sovietmečio ekonomiką, ypač svarbus motyvas – Lietuva buvo išskirtinė Tarybų Sąjungos valstybė teigiama prasme. Ji buvo ekonomiškai pajėgi, turėjo daug gamyklų, tad žmonės be problemų galėdavo dirbti ir užsidirbti. Visgi, pirmojo tipo informantai pripažįsta, kad sovietinė sistema turėjo trūkumų ir toje pačioje ekonominėje sferoje, vienas iš tokių – deficitas. Tačiau šio tipo informantai yra linkę pateisinti šį trūkumą, aiškinama, kad svarbiausi asmens poreikiai buvo patenkinami, tad ir be deficitinių prekių išgyventi buvo galima.

Informantai taip pat išryškina dar vieną minusą – ribotą judėjimo galimybę po kitas šalis. Tačiau jie pateisina tokį asmens laisvės judėjimo varžymą galimybe vykti į kitas Tarybų Sąjungos valstybes. Tad visiško uždarymo, informantų požiūriu, nebuvo.

Pirmojo tipo informantai taip pat mini, kad sovietmečiu buvo mažiau laisvės ne tik laisvo judėjimo prasme, tačiau ir kalbant apie žodžio laisvę, politinę laisvę, visgi, tai pateisinama tvarkos ir stabilumo aspektu: „Bet tas ir nerūpėjo. Kai buvai sotus, apsirengęs, nueidavai į kiną, teatrą – nerūpėjo ir politika.“

Tačiau kalbėdami apie laisvės varžymą sovietmečiu, informantai ją gretina ir su laisvės trūkumu demokratinėse valstybėse. Šioje vietoje nostalgija išryškėja ne tik socialinėje-ekonominėje dimensijoje, bet ir politinėje-ideologinėje. Pastebima, kad informantai demokratija kaip sistema nepasitiki, mano, kad ji nesugeba užtikrinti vienos pagrindinių deklaruojamų vertybių – laisvės. Toks sugretinimas informantams leidžia pateisinti sovietinių laikų laisvės varžymą, vietoj to iškelti jos privalumus, o trūkumus, šiuo atveju laisvės varžymą, nurašyti kaip nesvarbų ar net apskritai neįmanomą dalyką:

Kai Lietuvaėjo į nepriklausomybę, buvo toks Čepaitis. Tada irgi buvo baisu kalbėt, reikšti savo nuomonę. Netgi laisvoj Lietuvoj. Net dabar baisu kalbėt, reikšt savo nuomonę.

Moteris, 73 metai

Panašiai vertinama ir sovietmečio politika bei viena jos dalių – rinkimai. Pirmojo tipo informantai pripažįsta, kad tuo metu rinkimai buvo „tik spektaklis“, ir tai buvo visiems akivaizdu. Vis dėlto šio tipo informantai tokią sistemą pateisina, argumentuodami, jog dėl sovietinės sistemos suteikto ramaus ir stabilaus ekonominio bei socialinio gyvenimo, politikavimui nebuvo poreikio. O jei visgi poreikis buvo, politikuoti buvo galima slapta, už uždarytų durų. Taigi pirmojo tipo informantai problemos šioje vietoje nemato. O sovietinės sistemos rinkimų neskaidrumas vėlgi gretinamas su dabartimi, teigiama, kad ir dabarties laikotarpiu rinkimai nėra skaidrūs, o tai vėl išryškina nepasitikėjimą demokratija:

Rinkimai [sovietmečiu] būdavo, bet tai buvo farsas. Farsas kaip ir dabar. Nėra apskaitos. Šnekėt negalėjai, visko ko nori, bet mes susirikdavom ir tarpusavyje šnekėdavom, ką nori. Ir anekdotą papasakojai ir viską. Nebuvo poreikio per daug politikuoti.

Moteris, 73 metai

Remiantis S. Boym restauracinės ir reflektyvios nostalgijos tipais, galima teigti, kad šių respondentų nostalgija – reflektyvi, nes nėra jokio aktyvaus politinio sieko susigrąžinti nostalgiškus laikus. Visgi, šio tipo informantai turi nemažai restauracinės nostalgijos bruožų, tad jų nostalgijos priskyrimas prie reflektyvios yra labai sąlyginis.

Pirmiausia, teorija kalba apie tai, kad restauracinė nostalgia akcentuoja sugrįžimo troškimą, siekiant atkurti prarastus namus bei užpildyti atminties spragas⁸⁹. Kaip jau minėta, šio tipo informantai aiškiai nepasako, kad norėtų atkurti Sovietų Sąjungą, maža to, nepastebima jokio aktyvaus veiksmo tai padaryti. Galbūt čia galima būtų paminėti, kad jie griežtai nesutinka su dabar Lietuvoje vykdoma desovietizacijos politika, teigiama, kad tai yra istorijos trynimas. Tačiau šis faktas nepagrindžia aktyvaus sieko susigrąžinto sovietinius laikus. Visgi, šioje vietoje norėčiau atkreipti dėmesį į atminties spragų konceptą, išdėstytą teorijoje. Nors pripažįstama, kad Sovietų Sąjungoje nebuvo visiškos laisvės ar absoliučios materialinės gerovės (pavyzdžiui, kalbama apie deficitą), tai yra pateisinama įvairiai argumentais išdėstytais aukščiau. Tai įrodo, kad sovietinės praeities trūkumai nėra visiškai ignoruojami, tačiau racionalizuojami, siekiant išlaikyti idealizuotos praeities įvaizdį.

Antra, šie informantai savo prisiminimų nereflektuoja kaip nostalgikų, jie nepripažįsta, kad jų prisiminimai gali būti netikslūs ar subjektyvūs dėl jaunų dienų ir pan. (kas atitiktų asmeninę-biografinę dimensiją). Teorija sako, kad restauracinės nostalgijos asmenys tiki, kad jų prisiminimai yra visiškai tiesa⁹⁰.

Trečia, dabartis yra suprantama kaip bloga ir destabilizuota, kas atitinka nerimą, būdingą restauratyviai nostalgijai. Teorijoje pabrėžiama, kad dabartis suvokiama kaip grėsminga ir chaotiška, nuolat puolama „priešų“. Šio tipo informantai aiškiai jaučia nusivylimą dabartimi, pabrėžia šių laikų chaosą, neužtikrintumą. Dabartis, jų akimis, yra recesija palyginus su tuo, kas buvo sovietinėje praeityje. Maža to įvardina ir „priešus“ apie kuriuos kalbama teorijoje:

Konservatoriai jį [Nausėdą] čia spaudė žiauriai, baisiai, tyčiojasi. Juk mes nežinom tų visų smulkmenų. O čia gali ir žinai, vaikus sakyt kažką, tu ten nepadarysi, mes padarysim taip, juk tavo vaikai su tavim negyvena. Čia gi bet ką gali... Mafija valdo, tai jiems nieko švento <...>

Moteris, 73 metai

Taigi tokio tipo informantai Sovietų Sąjungą laiko „aukso amžiumi“, pabrėždami stabilumą, lygybę ir socialinį teisingumą. Pripažįstami kai kurie sistemos trūkumai, pavyzdžiui, prekių trūkumas ar judėjimo laisvės ribojimas, tačiau jie pateisinami sistemos gebėjimu užtikrinti pagrindinius visuomenės poreikius. Ekonominiu aspektu pabrėžiama stipri sovietmečio Lietuvos pramonė ir darbo vietų saugumas, o tai priešinama dabartiniams ekonominiams laikams, konkrečiu atveju, mažoms pensijoms. Socialinėje dimensijoje išryškėja prisiminimai apie skaidrumą ir atskaitomybę. Politinėje-ideologinėje dimensijoje jaučiamas nepasitikėjimas dabartine demokratija, tad sovietinė priespauda

⁸⁹ Boym “The future of nostalgia”, 41.

⁹⁰ Ibid.

yra nurašoma ir daugiausiai pateisinama ekonominiais ir socialiniais aspektais. Šio tipo informantų nostalgiją aiškiai stiprina kritiškas dabartinės Lietuvos vertinimas, kai dabarties trūkumai priešinami su romantizuota praeitimi. Įdomus akcentas tas, kad pirmojo tipo informantų sovietinė nostalgija niekaip neatsispindi asmeninėje-biografinėje nostalgijos dimensijoje. Sovietinės nostalgijos kryptis į ekonominę-socialinę ir politinę-ideologinę dimensijas įrodo, kad nostalgija yra labiau funkcionalus reiškiny, kuris remiasi struktūriniais privalumais, o ne individualiais sentimentais ar patirtimis. Visgi, nors yra tam tikrų bruožų šio tipo informantus laikyti restauratyvios nostalgijos atstovais, jų pozicijose neišryškėja pagrindinis restauratyvios nostalgijos bruožas – aktyvus siekis susigrąžinti nostalgiską praeitį – tad jie prisikirsimi prie reflektvyios nostalgijos atstovų.

2.1.2 ANTRAS TIPAS: SELEKTYVUS POŽIŪRIS Į SOVIETMETĮ – TARP NOSTALGIJOS IR KRITIKOS

Kaip minėta anksčiau, antrojo tipo informantai sovietinių laikų nemato kaip „aukso amžiaus“, jie kritikuoja sovietinę sistemą, tačiau įžvelgia tam tikrų jos privalumų.

Politinėje-ideologinėje dimensijoje šio tipo informantų pasakojimai beveik neatsispindi. Tik viena tyrimo dalyvių, priklausančių šiam informantų tipui teigė, kad sovietmečiu buvo varžoma tikėjimo laisvė, visgi, ji randa pateisinimą šiam aspektui: aiškinama, kad kas norėjo galėjo tyliai išpažinti savo tikėjimą, tad čia didelė problema nėra matoma:

Aš esu, sakykim, tikinti ir taip toliau, bet manęs negalėjo pakrikštyti bažnyčioje oficialiai. Aš esu pakrikštyta tik taip tyliai. O kodėl? Todėl, kad kitaip negalėjo. Tėvukas buvo teismo vykdytojas, dabartinis antstolis, mama dirbo sesele rentgene – tokių dalykų jau niekas neatleisų. Tai tyliai, ramiai ir viskas, ir pakrikštijo. Neprisimenu jau savo krikšto (juokiasi). Šventes švėsdavom ir Vėlykas švėsdavom, ir Kalėdas švėsdavom, ir eglutę papuošdavom – ir niekas per langą nežiūrėdavo.

Moteris, 72 metai

Svarbu pabrėžti, kad ši tyrimo dalyvė kaip geriausius laikus įvardijo dabartį dėl asmens laisvės laisvai judėti po kitas valstybes, tačiau dvejojo ir teigė, kad ekonominiu aspektu sovietmetis buvo daug geresnis nei dabartis. Visgi, jos galutinį atsakymą nulėmė sovietmečio laisvės ribojimas.

Absoliuti dauguma šio tipo informantų būtent politinėje-ideologinėje dimensijoje įžvelgia daugiausiai su sovietine sistema susijusių neigiamų aspektų. Kas yra visiškai natūralu, nes būtent politinė-ideologinė sistema daugiausiai kalba apie sistemą kaip visumą – sovietinės ideologijos aspektus, nepasitikėjimą demokratiją ir pan. Šio tipo informantai ir pasižymi tuo, kad jie vertina tik tam tikrus, teigiamus sovietinės sistemos aspektus. Sistemos privalumai įžvelgiami siauresniuose

sovietinės sistemos aspektuose. Prisimindami sovietmetį šio tipo respondentai dažnai kalba apie nenorą sugrįžti į sovietinę politinę sistemą, prisimena nuolatinę propagandą, cenzūrą, ideologiją paremtą žiniasklaidą, neskaidrius rinkimus, brukamą ideologiją – socializmą, komunizmą – visų gyvenimo sričių kontrolę, politinę, tikėjimo ir žodžio laisvės varžymą. Dalis informantų pažymi, kad sovietinio laikotarpio kontrolė jiems atrodė kaip normalus dalykas, nes trūko supratimo apie alternatyvas dėl ypač uždaros sovietinės sistemos. Vis dėlto, vėliau, atlaisvėjus sienoms ir sumažėjus režimo kontrolei, atėjo suvokimas, kad tokia sistema neatitinka jų lūkesčių:

Reikia būti savikritiška. Aš save prisimenu, realiai aš užaugau sovietmečiu. Mokykloj: spaliukai, pionieriai, komjaunuoliai. Bet kuriuo atveju visas šitas reikalas. Ir aš esu tikra, kad propaganda, kurioje aš augau buvo tikrai suformavusi iškreiptą tikrovės vaizdą. Ir aš pati tikrai turėjau iškreiptą vaizdą.

Moteris, 69 metai

Asmeninė-biografinė dimensija tarp šio tipo informantų yra labai ryški. Asmeninis-biografinis aspektas nostalgijos atžvilgiu reiškiasi per asmeninius prisiminimus apie sovietinius laikus. Ji atskiria nuo kitų bendresnių ekonominių, socialinių ar politinių dimensijų, nes yra susijusi su subjektyviais emociniais ir išgyventais praeities aspektais, kurie dažnai susiję su atskiromis svarbiomis datomis, santykiais ar kasdieniu gyvenimu. Dažnu atveju informantai patys reflektuoja šį nostalgijos tipą, tad dažnai pasakuojamuose pasigirsta: „Aišku, galėčiau pasakyti, kad vaikystėj man viskas gerai buvo, buvo gyvenimas ir negalvojau, kad kažkas ne taip.“ Nesunku pastebėti, kad informantai šią nostalgijos dimensiją vertina kaip nereikšmingą, nors patys teigia, kad daugelis žmonių būtent dėl to ir jaučia sovietinę nostalgiją, o asmeninė-biografijos dimensija dažnai persimeta ir į kitas sovietinės nostalgijos dimensijas.

Nors daugelis informantų asmeninę-biografinę skiltį reflektuoja patys, sakydami, kad aš buvau jaunas / jauna, todėl viskas atrodė, kad buvo gerai, tačiau tai pasitaiko ne visada. Kai kurie žiūri į sovietmetį teigiamai dėl savo asmeninių laimėjimų, pasisiekimų darbe, patys to nereflektuodami:

Labai didelė pagarba buvo kaip geram darbininkui. Ant garbės lentos visada kabėdavau, premijas gaudavau. Man labai pasiekė. Pusantrų metų prabuvau kandidatu į Komunistų partiją. Tada buvo pagarba. Per du metus gavau kooperatinį butą, mane prastūmė.

Vyras, 63 metai

Nors šioje citatoje galima įžvelgti ir socialinės-ekonominės dimensijos bruožų dėl stabilios ekonomikos ir gerų tarpusavio ryšių tarp vadovų bei darbininkų, čia asmeninės-biografinės nostalgijos dimensija taip pat pasireiškia. Pasakojime pabrėžiama individuali patirtis ir pasiekimai, nusakantys konkretų asmens santykį su sovietine sistema. Pabrėžiami asmeniniai laimėjimai, premijų gavimas ir greitas kooperatinio buto gavimas. Kaip pažymėta teiginyje „Buvo didelė pagarba geram darbuotojui“, informantas įžvelgė, kad sistema vertino jo pastangas ir taip suteikė jam statusą bei pasitenkinimą savimi. Tai yra aiškiai asmenišką teiginys, orientuotas į tai, kaip sistema konkrečiai formavo jo gyvenimą.

Visgi šio tipo informantai daugiausiai nostalgijos jaučia ekonominėje-socialinėje dimensijoje, 8 informantų sąmonėje yra įstrigę ekonominės-socialinės sovietinės sistemos privalumų. Paradoksalu, tačiau šioje dimensijoje atsispindi ir nemažai kritikos sovietinei sistemai. Netgi tarp tų pačių informantų: tas pats informantas gali jausti nostalgiją socialinėje-ekonominėje dimensijoje, bet tu pat metu joje įžvelgti ir trūkumų. Pavyzdžiui, vieną ekonominį aspektą – užtikrintą darbą – vertinant teigiamai, kitą ekonominį aspektą – deficitą – vertinant neigiamai. Tad nostalgia ir kritika sovietmečiui tarp šio tipo informantų yra labai persidengianti. Kaip jau minėta, vienas iš labiausiai pasikartojančių ekonominės-socialinės dimensijos motyvų – darbas. Teigiama, kad sovietmečiu visi turėjo darbo ir privalėjo dirbti, o tai informantų sąmonėse kontrastuoja su dabartimi, kuomet darbą susirasti sunku, turint omenyje vyresnį amžių arba tai, kad dabartinė sistema nesugeba užtikrinti, kad kiekvienas pilietis dirbtų sąžiningai (galvoje turima šešėlinė ekonomika). Tad tokio tipo sovietinė nostalgia tampa priešprieša dabarčiai, o ją sustiprina dabartinė bedarbių išmokų politika:

Tarybiniais laikais darbininkai labai gerai gyveno. Viršininkai tiek negaudavo, kiek darbininkai. Tarybiniais laikais visi dirbo, visiems privaloma buvo dirbti ir niekas nebuvo, kad nedirbtų kaip dabar. Aš to kirpimo, kad turiu dirbt ir užsidirbt. Ne taip kaip dabar kiti. Eina į biržas, piktnaudžiauja, nedarbingumus ima. Pyktis ima ant tokių, kurie piktnaudžiauja. Sovietiniais laikais to nebuvo. Ateina žiema, tai tegul nukasa sniegą už tuos pinigus ar rudens lapus greboja. Ir jie gauna dykus pinigus, o mes tai dirbdami turime užsidirbt. Tai jei nori gauti kažkokią pašalpą, tai į mėnesį kokias 10 dienų padirbk. Va idėja Lietuvai. Nes kur tik pasisuk, tai visur pašalpos. Mūsų valstybė pašalpinė.

Moteris, 56 metai

Tačiau yra ir to paties tipo informantų, kurie galvoja kitaip. Priverstinis darbas, buvęs sovietiniais laikais, vieno informanto nuomone, dirbančio autošaltkalvio darbą nėra geras dalykas. Minima, kad darbas neturėtų būti priverstinis, greičiau savanoriškas. Kiti šio tipo informantai

priverstinio darbo aspektą vertina neigiamai ir dėl kitų priežasčių. Aiškinama, kad tai buvo neefektyvi sistema, skatinanti dirbti, bet ne dėl kokybės, o dėl užimtumo regimybės:

Taip, visi turėjo darbo ir negalėjom suvokti, kaip ten Amerikoj neturi darbo. O čia visi turėjo. Argi tai darbas? Jei trys kasa griovį, keturi žiūri, o po to viską užlygina, po to pasirodo vėl nedadarė ir vėl atkasa tą griovį. Ir vėl užlygina, sudeda šaligatvius, po kiek laiko pasirodo, kad reikėjo dar ten kažką padaryt.

Moteris, 77 metai

Sovietmečiu dirbę darbininkų darbą pripažįsta, kad sovietinė sistema užtikrino ne tik pagarbą, bet ir ekonominę gerovę. Tie, kurie norėjo ir netingėjo, galėjo uždirbti. Visgi tai stipriai kontrastuoja su to paties tipo informantais, sovietmečiu dirbusiais inteligentų darbus, kurie uždirbdavo daug mažiau arba prisiminimais apie gaunamas sovietmečio pensijas, iš kurių išgyventi buvo labai sunku.

Dabar galiu papasakoti savo ekonominę istoriją. Galbūt darbininkai turėjo ir normalesnį pragyvenimo lygį, bet aš baigiau universitetą, reiškia, buvau inteligentų atstovas. Inteligentų atstovas gyveno taip, kad prieš atlyginimą, maistui pinigų jau nebūdavo, tai susirenki visus butelius <...> nuneši ir nusiperki duonos dar dviem dienom pragyvent. Problema ta, kad mūsų šeima buvo mokslininkų.

Moteris, 69 metai

Socialinėje-ekonominėje dimensijoje taip pat svarbus dar vienas motyvas – piliečio aprūpinimas butais. Keli antrojo tipo informantai įžvelgia tame privalumą, sako, kad butus, sodo namelius ar net tuos pačius paskyrimus dirbti gavo būtent iš valdžios. Tai įžvelgiama kaip privalumas, nes kai kurių informantų akimis tai buvo „nemokama“, o komunaliniai mokesčiai, kuriais tekdavo pasirūpinti pačiam, daug nekainuodavo. Tokiu būdu žmogaus būtiniausi poreikiai būdavo užtikrinti valstybės. Tai vėlgi priešinama su dabartiniais laikais, kuomet žmonės, kai kurių informantų nuomone, viską turi užsidirbti patys: imti paskolas iš bankų, o iš institucijų nėra gaunama arba gaunama labai mažai lengvatų. Visgi, šis aspektas tarp antrojo tipo informantų nėra vertinamas vienodai. Kiti informantai, tai mato kaip žmogaus laisvių suvaržymą ir valstybės kontrolę ne tik politiniu, bet ir socialiniu lygmeniu. Šie informantai neneigia fakto, kad buvo suteikiami butai ar duodami paskyrimai darbo vietai gauti, jie verčiau tai mato kaip asmens ribojimą: valstybė griežtai apibrėžia, kiek išteklių gali būti skiriama vienam asmeniui, o tiems, kurie siekia daugiau, apribojamos galimybės tai pasiekti. Čia išryškėja paternalistinės valstybės aspektas. Informantai, dirbę nekvalifikuotus darbus yra labiau linkę jausti nostalgiją paternalistinei sovietinei sistemai, tuo tarpu

kvalifikuotus darbus dirbę informantai – mažesnę. Tai gali būti susiję ir su tuo, kad darbininko darbas sovietiniais laikais buvo geriau apmokamas, suteikiamos geresnės socialinės garantijos, tad šių privilegijų praradimas galėjo turėti įtakos tokiam požiūriui.

Laivė nevaržomai judėti tarp kitų valstybių – dar vienas motyvas, kuris išskyla tarp šio tipo informantų. Tyrimo dalyviai prisimena, kad išvažiuoti į užsienį, net į kitas Sovietų Sąjungos valstybes nares – Lenkiją, Rytų Vokietiją – būdavo sunku. Tam buvo reikalingi specialūs leidimai arba vykimas su ekskursine grupe. Dauguma informantų tai suvokia ir vertina kaip asmens laisvės varžymą, tačiau argumentuoja tai skirtingai. Štai 72 metų buvusiai inžinieriai tai tampa esminiu aspektu vertinant sovietmetį kaip ne geriausius Lietuvos laikus. Tuo metu 63 metų baldininkas tai irgi suvokia kaip asmens laisvių varžymą, visgi yra linkęs šios laisvės varžymą nurašyti, argumentuojant geros ekonomikos ir socialinės pagarbos aspektais:

Dar negalima buvo į užsienį važiuot, buvom užspausti tokie. Bet man tas nerūpėjo, man geria buvo, gerai laikiausi, labai didžiulė pagarba buvo gamykloje, su generaliniu už rankos sveikindavomės, o uždirbdavau daugiau nei generalinis direktorius.

Vyras, 63 metai

Kiti pašnekovai šią laisvę suvokia ir supranta, tačiau pateisina tuo, kad kiek laisvės buvo „tiek užteko“ tuo pačiu pripažindami, kad dabar judėjimo laisvė yra, bet ji aktuali jaunimui, mažiau aktuali vyresniems žmonėms.

Informantų pasakojimuose pasitaiko ir nostalgijos sovietmečio kultūros pasiekimais, tokiems kaip kinas, teatras ir muzika. Jie laikomi išskirtiniais, bet tiesiogiai nesiejami su politinio režimo pranašumu. 67 metų medikas ir dėstytojas pabrėžia specifinį sovietmečio kultūrinį paveldą, išskirdamas garsius aktorius, operos solistus ir tokius filmus kaip „Riešutų duona“. Šie teiginiai išreiškia asmeninį ryšį su menu ir yra suvokiami kaip išliekamosios vertės dalis. Tačiau svarbu pabrėžti, kad tai nėra bendro sovietinio laikotarpio idealizavimas ar sistemos vertinimo kaip „aukso amžiaus“ dalis. Toks selektyvus praeities aspektų vertinimas liudija tam tikrą kultūrinę nostalgiją, kuri pateikiama kaip kokybės ar išaugintų talentų pavyzdžiai, tačiau nepateikia teigiamo politinio, ekonominio ar socialinio sovietinio laikotarpio vertinimo.

Taigi šio tipo informantų požiūris atspindi reflektyvios nostalgijos bruožus, nes jie suvokia sovietinę sistemą dvejopai, matydami tiek teigiamus, tiek neigiamus sistemos aspektus ir aiškiai juos iškomunikuoja. Svarbu pabrėžti, kad dabartį arba kažkokį laikotarpį po nepriklausomybės atkūrimo jie vertina kaip geriausią laikotarpį Lietuvai. Šis požiūris atitinka reflektyvios nostalgijos gebėjimą analizuoti praeitį kritiškai ir kompleksiskai. Teorijoje sakoma, kad reflektyvios nostalgijos jausmas ir

gebėjimas mąstyti kritiškai nėra tarpusavyje prieštaraujantys dalykai⁹¹. Žmogus gali jausti nostalgiją, žiūrėti į praeitį su emocijomis ar net ilgesiu, tačiau tuo pačiu objektyviai ją įvertinti. Tai puikiai atsispindi ir savarankiškame informantų asmeninės-biografinės dimensijos nostalgijos reflektavime. Maža to, informantai prisimena praeitį, nesiekdami jos atkurti, o naudojami prisiminimais kaip įrankiu suprasti dabartį. Kitais žodžiais tariant: palyginti du laikus – sovietinį laiką ir dabartį – tarpusavyje.

Apibendrinant, antrojo tipo informantų požiūris į sovietmetį yra selektyvus ir nevienareikšmis. Daugiausiai sovietinė sistema kritikuojama politiniu-ideologiniu lygmeniu, tad čia nostalgijos išvelgiama mažiausiai. Analizuojant ekonominiu-socialiniu aspektu pasimato daugiausiai nostalgijos, tačiau ir ji yra labai sąlyginė, o štai asmeninėje-biografinėje dimensijoje nostalgia yra aktyviausia, tačiau ir labiausiai reflektuojama pačių informantų. Visgi, šio tipo informantai vertina praeitį kaip dalį savo gyvenimo istorijos, tačiau dabartį mato kaip progresą.

2.1.3 TREČIASIS TIPAS: NOSTALGIJOS NEBUVIMAS

Kaip jau minėta, trečiojo tipo informantams „aukso amžius“ nėra sovietiniai laikai, o nuo antrojo tipo informantų jie skiriasi tuo, kad nejaučia sovietinės nostalgijos nei vienoje iš nostalgijos dimensijų. Šio tipo informantų šiame tyrime yra 7. Svarbu pabrėžti, kad du šio tipo informantai turėjo ypač skaudžią sovietmečio patirtį – susidūrė su sovietinės sistemos represijomis. Viena 77 metų informantė – buvusi termitinė Sibire, o kitas informantas – 81 metų ekonomistas sovietinę priespaudą patyrė po to, kai tėvas buvo nuteistas už antisovietinę agitaciją ir propagandą ir buvo išsiųstas kalėti į lagerį, o jų šeimos turtas konfiskuotas. Tad šių informantų asmeninė-biografinė nostalgijos dimensija yra priešinga nostalgijai, gausu pasakojimų apie asmeninius gyvenimo prisiminimus, sunkumus dėl represinio sistemos režimo:

Atsimenu, kad 7 km eidavau į mokyklą basas, dar spalio mėnesį. Ir man čia viena Marcinkevičiaus gerbėja, jos marti yra Marcinkevičiaus anūkė, tai geri ryšiai <...> pradėjo aiškinti, kad Marcinkevičius parašė prisiminimus ir sako, kaip vargingai gyveno, spalio mėnesį turėjo eit su sandalais. Aš sakau, matai kaip yra, jei aš būčiau turėjęs spalio mėnesį sandalus, tai būtų labai gerai. Aš ėjau basas. Ir viduryje tų 7 km buvo ežeras ir ant tiek skaudėdavo kojas nuo šalčio, kad aš įkišdavau kojas į vandenį ir vandenyje jos atšildavo, atsigaudavo. Ir likusius kilometrus aš nupėdindavau jau visai žvaliai.

Vyras, 81 metai

⁹¹ Boym, 49-50.

Kiti šio tipo informantai savo pasakojimuose neatskleidžia tokio ryškaus šios dimensijos prieštaravimo nostalgijai.

Net 6 iš 7 šio tipo informantų jaučia stiprią distanciją politinėje-ideologinėje sovietinės nostalgijos dimensijoje. Panašiai kaip ir antro tipo informantai, jie kalba apie socialistinės ideologijos brukimą, propagandą, tikėjimo, žodžio ir asmens laisvių varžymą. Tačiau kitaip nei antrojo tipo informantų pasakojimuose, čia ypač aktualus tautiškumo aspektas. Trys informantai kalba apie sovietmečio laikotarpį ne tik kaip apie asmens laisvių suvaržymą, bet kaip apie priespaudą Lietuvos tautiškumui, režimo bandymus susidoroti su tais, kurie turi vilčių atkurti nepriklausomybę. Šis aspektas ypač akcentuojamas Sibiro tremtinės pasakojime. Informantė sako, kad sovietinė sistema iš jos atėmė ne tik namus, gimtąją žemę, bet ir tėvynę, o pirmuosius žodžius teko rašyti rusiškai. Tačiau tėvynės aspektas išlieka svarbus ir ne tokią skaudžią sovietinę patirtį turėjusiems informantams:

Kai man buvo 14 metų, buvo mūsų maištas, vasario 16 d. raudomis arba geltonomis pėdkelnėmis apsimaudavom. Arba ten kažkokį maištą keldavom, mes tą darydavom. Ne visi, bet mokykloje ir paskui toliau. Mes visada jautėm tą, kad mes kitokie: Lietuva – mes ne jūsų sudėtyje, mes netyčia pakliuvome. Mes galvojome kitaip, mes norėjome laisvės, mes norėjome pasaulio, skaitydavom knygas, domėjomės, kalbu apie save.

Moteris, 66 metai

Kalbant apie socialinę-ekonominę sovietinės nostalgijos dimensiją, visi 7 šio tipo informantai aiškiai išreiškia visiškai priešingą nostalgijai požiūrį ir kritikuoja sovietinę sistemą šiuo kampu. Jie neižvelgia jokių sistemos privalumų. Jų aptariamose temos išlieka panašios kaip ir 2 tipo informantų: neefektyvus priverstinis darbas, planinė ekonomika ir su tuo stipriai susijęs deficitas, plačiai paplitęs girtuokliavimas ir pan. Tačiau šioje grupėje nėra nė vieno atvejo, kuris įvardintų bent vieną teigiamą patirtį ar kokį nors sovietinės sistemos ekonominį-socialinį aspektą.

Šio tipo informantų pasakojimuose sovietinė sistema dažnai iškyla kaip chaotiška ir neefektyvi, neturinti galimybių pagerinti ilgalaikę ekonominę gerovę. Kaip prisimena informantai, buvo taikomas manipuliavimo žmonių gyvenimu metodas – institucijos naudojo priverstinį darbo skyrimą, socialinių išteklių paskirstymo kontrolę. Jie pažymi, kad tokia sistema labiau skatina stagnaciją ir apatišką požiūrį į darbą ir gyvenimą nei pažangą. Toks informantas taip pat kalba apie kasdienio gyvenimo absurdiškumą, kai darbo vietos dažnai egzistavo tik tam, kad palaikytų „užimtumo regimybę“, kuri neteikė nei pasitenkinimo darbu, nei realios ekonominės naudos:

Bet ar dirbti reikia vien tik tam, kad dirbti? Dabar buvo priverstinis. <...> turėjo dirbti visi, nes jei nedirbai, buvai nepatikimas žmogus. O dabar gali rinktis darbas, <...> dabar pašalpos yra sulygintos su minimaliu atlyginimu, nu tai kam dirbti? Gana pašalpą ir nelegaliai dirba.

Vyras, 77 metai

Nors paternalistinės valstybės atmetimas būdingas ir kai kuriems antrojo tipo informantams, šioje grupėje jis yra ypač ryškus. Daugelis šio tipo informantų aiškiai teigia, kad žmogus pats turi prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą, o ne tikėtis, kad valstybė išspręs jo problemas ar sudarys visas reikiamas sąlygas. Jie kritikuoja sovietmečio paternalistinę sistemą, kuri, jų nuomone, padarė žmones pernelyg pasyvius ir priklausomus ir taip atėmė iš jų galimybę patiems planuoti savo gyvenimą, o tai turi įtakos ir dabartiniams laikams: kai kurie žmonės jaučia nepasitenkinimą dabartine Lietuvos politika, nes ji nėra paternalistinė.

Pasakojimuose dažnai minimi šios paternalistinės sistemos trūkumai, pavyzdžiui, ribota individo laisvė pasirinkti darbo vietą, profesiją ar net gyvenamąją vietą. Respondentai pabrėžia, kad toks požiūris į žmogaus gyvenimą sukūrė kontekstą, kuriame individas buvo laikomas tarnaujančiu valstybės poreikiams, o ne savarankišku subjektu.

Kitas pagrindas, kuriuo remdamiesi jie atmeta paternalistinę valstybę, yra informantų požiūris į dabartį. Jis išplaukia iš argumento, kad šiuolaikinė demokratinė sistema, nepaisant jos trūkumų, suteikia nepalyginamai daugiau galimybių pasiekti geresnius rezultatus:

Kalėjime arba lageryje dar geriau gyvent – ten išvis nereikia galvoti. Iš vis. Ir baudžiauninkai niekuo nesirūpindavo. Ir kaip 1861 m. panaikino baudžiavą, Buvo ne vienas toks atvejis, kai baudžiauninkai vos ne sukilimus ruošia, kad kaip jie dabar be ponų gyvens? Nu kaip jie be ponų gyvens? Siaubas, tai vat kaip žmogus vergijoje susitapatina, taip susitapatina su sovietmečiu. Jam nereikėjo galvoti. Už jį galvojo valstybė. Ir kai jie sako, pavyzdžiui, negaudavo jie buto. Jis negalėdavo būdą įsigyti kaip jis nori, kokį nori. Jis gaudavo tokį, kokį jam duodavo. Viskas. Net aukšto negalėdavai pasirinkt. Antras dalykas, tas butas nepriklausė jam. Jis ne tik negalėdavo jo parduoti, dovanoti ir pasikeist be valdžios negalėdavo. Jis buvo suvaržytas visais atžvilgiais. Bet už jį galėjo valdžia. Kolchoze, pavyzdžiui, būdavo netgi taip, kad jam į darbą reikėdavo eiti. Ateina brigadininkas į langą padaužo ir sako: Jonai, kelkis, laikas į darbą eit. Va, o dabar kas? Dabar reikia pačiam net darbo susirasti, tai yra žmogaus vidaus, kaip sakoma, sąsaja su savo protu.

Vyras, 81 metai

Taigi trečiojo tipo informantai sovietinio laikotarpio nelaiko „aukso amžiumi“ ir neparodo nostalgijos nė vienoje dimensijoje. Sovietinė sistema politiniu-ideologinius aspektu šių informantų tarpe kritikuojama kaip ribota, represinė ir atimanti tautiškumą. Ekonominėje-socialinėje dimensijoje jie mini sovietinės sistemos neefektyvumą, priverstinį darbą ir paternalizmą, kuris skatino pasyvumą bei stagnaciją. Asmeninė-biografinė sovietinės nostalgijos dimensija čia taip pat išryškėja, kritikuojant sovietinę sistemą per skaudžias sovietmečio patirtis, dažniausiai susijusias su represijomis.

2.2 RUSIJOS IR SOVIETŲ SĄJUNGOS PALYGINIMAS

Šioje dalyje analizuojama kaip informantai mato Sovietų Sąjungą ir dabartinę Rusiją, aiškinamasi, ar informantų akimis šie du režimai turi panašumų. Remiantis tyrimo duomenimis, išskiriamos trys režimų lyginimo grupės: Sovietų Sąjunga nepanaši į Rusiją, Rusija kaip Sovietų Sąjungos analogija ir Rusija kaip žiauresnė Sovietų Sąjungos versija. Sovietų Sąjungą kaip nepanašią į Rusiją dažniausiai (išskyrus vieną išimtį) mato pirmojo tipo informantai, tačiau kitų dviejų tipų informantai pasiskirsto į dvi stovyklas: vieni jas mato kaip analogiškas sistemas, kiti – kaip turinčias panašumų, tačiau Rusiją įvardija kaip baisesnę ir žiauresnę.

2.2.1 KATEGORIŠKA DISTANCIJA: RUSIJA IR SOVIETŲ SĄJUNGA KAIP VISIŠKAI SKIRTINGI REIŠKINIAI

Pirmojo tipo informantai, jaučiantys aiškią nostalgiją sovietiniams laikams pabrėžia ne tik teigiamus atskirus sovietmečio gyvenimo aspektus, tačiau ir įvardina, kad būtent šis laikmetis jų gyvenime buvo geriausias, tad ir sistema kaip visuma yra vertinama teigiamai (tai aiškiai pagrindžia ir politinė-ideologinė sovietinės nostalgijos dimensija). Tačiau tokie informantai aiškiai atskiria Sovietų Sąjungą ir Rusiją kaip du skirtingus dalykus tarp kurių nėra panašumų. Dažnai pokalbiuose atspindintys motyvai – dabar Rusijoje vyrauja teroras, smurtas. O iš to daroma išvada – kad ten neįmanoma gyventi. Tačiau šie dalykai, jų pasakojimuose, kalbant apie sovietinius laikus neatsispindi:

Nė kiek nepanaši [Rusija į Sovietų Sąjungą]. Dabar ten neįmanoma, žmonės bijo nuomonę reikšt.

Moteris, 73 metai

Kalbant apie Rusiją, tokie informantai ypač dažnai užsimenama apie laisvės varžymą. Jie pripažįsta, kad sovietmečiu taip pat buvo varžoma žmonių laisvė, tačiau nebuvo išvystyta tokia smurto infrastruktūra kaip dabartinėje Rusijoje:

Laivės išvis nebuvo sovietų laikais, bet nebuvo tokio gestapo kaip dabar Rusijoje, nebuvo taip žmonės persekiojami. Viena kitą nubausdavo, nuteisdavo, ištremdavo. O taip viskas normaliai buvo, o dabar ten baisu, kas darosi.

Vyras, 74 metai

Svarbu paminėti, kad šio tipo informantai jautė aiškią politinės-ideologinės dimensijos sovietinę nostalgiją, kurioje išryškėja nepasitikėjimas demokratijos veikimu. Paradoksalu, bet tie patys informatoriai griežtai smerkia autoritarinį režimą dabartinėje Rusijoje. Jų požiūris rodo aiškią ribą tarp jų nostalgijos sovietinei sistemai ir jų santykio su šiandienine Rusija. Iš tiesų jie kritikuoja Rusiją dėl jos autoritarizmo (iš pašnekovų pasakojimų jaučiasi, kad informantai labiau kalba apie Rusiją kaip apie totalitarinį režimą) ir agresyvios politikos. Tad jaučiasi, kad sovietinė nostalgija nėra aspektas, kuris pateisina dabartinės Rusijos veiksmus. Tokie informantai teigia, kad sovietinė sistema, kurią jie prisimena, gyveno pagal kitokius principus, o jų nostalgija sutelkta į idealizuotus praeities aspektus, tokius kaip stabilumas, socialinė apsauga ar aiškos taisyklės, bet jokių būdu ne į geopolitinę šiandienos realybę.

Šis dvilypumas rodo, kad jų nostalgija labiau susijusi su vidiniais jausmais ir praeities idealizavimu, o ne su šiuolaikinių autoritarinių režimų įteisinimu ar palaikymu. Tai verčia ir abejoti ir nuoširdžia jų kritika demokratijoms, veikiau, nostalgija tampa atspirties tašku kritikuoti dabartį. Jų naratyvuose atsispindi aiškus skirtumas tarp praeities ir dabarties: Sovietų Sąjunga suvokiama kaip griežta, tačiau neperžengianti totalitarinio teroro ribų, socialiai teisinga ir ekonomiškai stipri sistema, o Rusija – priešinga jai.

Visgi čia galima pastebėti ir vieną išimtį. Į šią kategoriją įtraukta ir dar viena informantė anksčiau priskirta antrajam informantų tipui. 72 metų inžinierė, kuri nemano, kad Sovietų Sąjungą buvo „aukso amžius“, tačiau jaučia nostalgiją tam tikriems sovietinės sistemos aspektams taip pat kategoriškai atskiria dabartinę Rusiją ir Sovietų Sąjungą. Informantė mini, kad dabartinis Rusijos prezidentas – Vladimiras Putinas – yra vienvaldis lyderis, kuris sprendimus gali priimti vienašališkai, o tai kontrastuoja su tyrimo dalyvės įsitikimu apie Sovietų Sąjungą. Svarbu pabrėžti, kad ši tyrimo dalyvė buvo ta, kuri dvejojo pasirinkdama Lietuvos „aukso amžių“, o jos nostalgija atsispindėjo visose trejose dimensijose.

Taigi pirmojo tipo informantų pozicija yra kategoriška – Sovietų Sąjunga ir Rusija yra du skirtingi dalykai, kurie neturi panašumų. Rusija yra vertinama visiškai kitoje kategorijoje nei Sovietų

Sajunga, atmetant bet koki panašumą arba aiškinant, kad tam tikri panašumai Sovietų Sąjungoje neprilygsta dabartinės Rusijos vykdomam terorui.

2.2.2 RUSIJA KAIP SOVIETŲ SAJUNGOS TĘSTINUMAS

Daugiau nei pusė antrojo ir trečiojo tipo informantų Sovietų Sąjungą ir Rusiją laiko analogiškomis sistemomis, nurodydami tokias režimo ypatybes kaip teroras ir laisvės suvaržymai. Abiem sistemoms, informantų nuomone, būdingi totalitariniai bruožai, tokie kaip kontrolė, represyvus požiūris į žmones. Tyrimo dalyviai dažnai pabrėžia, kad Sovietų Sąjunga, kaip ir dabartinė Rusija, veikė vadovaudamasi principais, kurie visiškai prieštarauja žmogaus teisių ir demokratijos idėjoms, todėl šios dvi politinės struktūros jiems yra tarpusavyje susijusios. Minimimi susidorojimai su politiniais oponentais, propaganda, cenzūra:

Sako, kad ten tas pats. Negali sakyti visko, ko nori. Rodo per televizorių, kad protestuojančius sugaudo. Tą Navalną nužudė... Man atrodo, dabar ten tas pats kaip Sovietų Sąjungoje, gal net blogiau. Daugiau suvaržymų.

Moteris, 56 metai

Tačiau pasigirsta ir vidaus sistemų palyginimų. Dviejų informantų pasakojimuose išryškėja KGB vaidmuo ir jos sąsaja tarp Sovietų Sąjungos ir dabartinės Rusijos. Štai 77 metų buvęs chirurgas pateikia analogiją tarp istorinių ir šiuolaikinių Rusijos valdymo struktūrų: Sovietų Sąjungos, šiuolaikinės Rusijos ir Ivano Rūsčiojo laikais egzistavusios represinės valdžios struktūros suvokiamos kaip tęstinumas. Informantas pabrėžia, kad pagrindinis šių sistemų bruožas yra represyvumas ir agresyvi kontrolė, nukreipta prieš opoziciją bei visuomenės dalį, kurie prieštarauja valstybinei ideologijai. Istorinė analogija pradedama Ivano Rūsčiojo opričnina – represine kariuomenės struktūra, veikusia kaip valdžios įrankis prieš opoziciją. Tyrimo dalyvis mato tiesioginę šios sistemos paralelę su Sovietų Sąjungos KGB, kuri, jo teigimu, tapo pagrindiniu represijų įrankiu sovietmečiu. Sovietinė KGB struktūra, anot jo, vykdė veiklą, skirtą ne tik valstybės saugumui užtikrinti, bet ir ideologiniams priešams persekioti. Jis taip pat pažymi, kad šis represinės kontrolės modelis ne tik išliko, bet ir buvo reformuotas dabartinėje Rusijoje, kur KGB funkcijas perėmė FSB (Federalinė saugumo tarnyba). Pasak informanto, FSB ne tik vykdo kontrolę šalies viduje, bet ir skatina priešišką požiūrį į Vakarų, pozicionuodama juos kaip pagrindinius Rusijos priešus. Tai atitinka sovietinį naratyvą, kuriame Vakarai buvo suvokiami kaip ideologinis priešas, tačiau dabartinėje Rusijoje ši retorika įgyja dar stipresnę ideologinę atspalvį.

Tačiau kai kurie informatai mato ne tik politinės kontrolės panašumą tarp šių režimų, bet ir ekonominių-socialinių panašumų. Svarbu paminėti, kad tokie informantai kritiškai vertino sovietmečio socialinę ir ekonominę santvarką, kalbėdami apie planinę ekonomiką ir deficitą. Panašiai jie suvokia ir Rusiją, tiesa, nors šios dvi ekonominės sistemos nėra matomos kaip absoliučiai lygios, tačiau jų galutinis rezultatas – nesugebėjimas užtikrinti piliečių svarbiausių poreikių – matomas panašiai:

Aš manau taip, galima dėti lygybės ženklą. Lygiai tas pats. Tik gal Maskvoje žmonės geriau gyvena, o šiaip manau, kad Rusijos regionuose žmonės blogiau gyvena nei Lietuvoje, o valdžia iš viso ten tragiška, sakykim taip. Ir viskas.

Moteris, 65 metai

Pasakojimuose išryškėja dar vienas svarbus šių sistemų panašumas – propaganda ir žmonių abejingumas. Sakoma, kad tiek Sovietų Sąjungoje žmonėms buvo brukama propaganda ir ideologinė spauda, o dalis žmonių ja tikėjo, taip ir dabartinėje Rusijoje. Ryškus propagandos rezultatas informantų akimis – neklystantis lyderis, kuris žino geriausiai, o kitos nuomonės yra nepripažįstamos:

O taip, tai buvo kaip dabar Rusijoje, ką šneka, ką jie sako nesąmonės ir tiki. Lygiai taip pat ir mes tikėjom, kad Amerikoj blogai gyventi, rodė, kad miega gatvėse namų neturi.

Moteris, 63 metai

Vienas informantas dabartinės Rusijos žiaurumus lygina su Stalino Sovietų Sąjungos žiaurumais, pabrėždamas, kad tiek tuo metu, tiek šiais laikais vykstantys veiksmai prieš žmonių laisves ir teises turi aiškių panašumų. Pabrėžiama, kad būtent tų laikų istorija geriausiai atspindi tai, kas vyksta dabar Rusijoje. Informantas teigia, kad ši paralelė yra itin akivaizdi, kai kalbama apie valdžios pasitelktus smurto modelius ir kuriamą baimės atmosferą.

Taigi dalis informantų dabartinę Rusiją ir Sovietų Sąjungą laiko viena ir ta pačia diktatūrine sistema. Jie tai aiškina teroro, suvaržymo, laisvės ribojimo, propagandos ir represijų aspektais. Atrodo, kad jos veikia pagal tuos pačius žmogaus teisėms ir demokratijai prieštaraujančius principus. Galiausiai dalyviai pabrėžia tokius šių režimų tęstinumo aspektus kaip FSB paveldėjimą iš KGB, represijų prieš opoziciją modelį, ekonominį trūkumą ir propagandos įtaką visuomenei.

2.2.3 RUSIJA KAIP ŽIAURESNĖ SOVIETŲ SĄJUNGOS VERSIJA

Kai kurie antrojo ir trečiojo tipo informantai neneigia Sovietų Sąjungos ir Rusijos *modus operandi* panašumo, visgi, pripažįsta, kad dabartinė Rusija yra baisesnė – plačiau ir neslėpdama naudoja savo terorą ir smurtą, o tai ją bent iš dalies atskiria nuo Sovietų Sąjungos. Pasak jų, Sovietų Sąjungoje buvo stengiamasi formuoti teigiamą įvaizdį tiek tarptautinėje arenoje, tiek savo piliečių akyse. Pavyzdžiui, prisimenamos organizuotos kultūrinės šventės, tokios kaip „Dainų šventės“, kurios kūrė vienybės ir bendruomeniškumo jausmą. Teroras ir smurtas, nors ir egzistavo, buvo bent jau slepiami nuo viešumos, siekiant įtikinti tiek vidinius, tiek išorinius veikėjus, kad Sovietų Sąjunga yra humaniška valstybė. O dabartinė Rusija, anot pašnekovų, nesivargina maskuoti savo represijų ir agresyvių veiksmų. Ji atvirai demonstruoja savo jėgą ir smurtą, nesiekdama išorinio pasaulio akyse atrodyti kaip humaniška valstybė. Tokia strategija pabrėžia ne tik dabartinės Rusijos abejingumą tarptautinei nuomonei, bet ir dar gilesnį ideologinį uždarumą, kuris daro ją baisesne už Sovietų Sąjungą:

Sovietmečio Rusija, jinai darė tai, sakyčiau, subtiliau. Jinai norėjo išlaikyti savo veidą truputiuką. Jinai norėjo konkuruoti su Amerika ta prasme, kad va, žiūrėkit, ir pas mus gerai. Dabar, deja, nėra to. Nėra to noro rodyti bent kiek padorumo dabar yra rodoma agresija, jėga ir kad jėga yra tas matmuo, kuriuo matuojamas jų, kaip valstybės pamatas. Tada dar buvo bandoma parodyti ideologiškai, kad ta santvarka jinai turi ideologijų, ideologijoje kažkokį gerumo paradą. Pažiūrėkit, kaip čia mes gražiai. Dar buvo labai daug parodomųjų tokių dalykų, kad va kaip pas mus gražu: va čia filmai statomi, čia spektakliai vyksta, va čia festivaliai visokie vyksta <...>.

Moteris, 77 metai

Tad Sovietų Sąjunga ideologinėmis priemonėmis, kultūra ir tarptautinėmis pastangomis bandė sukurti „humaniško iliuziją“, kad įrodytų savo „pranašumą“. Tai priešinga atviram smurtui šiuolaikinėje Rusijoje, kur ideologinė „geros valstybės“ samprata pasitraukė į antrą planą, o pagrindine vertybe tapo jėga.

Nors kai kurie informantai iš pradžių atmetė mintį, kad Sovietų Sąjunga turi bendrų bruožų su dabartine Rusija, po tolimesniu apsisvarstymų patys padarė išvadą, kad jos iš tiesų turi bendrų bruožų. Jie gali pripažinti, kad represijos, teroras ir laisvės suvaržymai būdingi abiem sistemoms, tačiau pabrėžia esminį skirtumą – dabartinės Rusijos brutalumas yra žiauresnis.

Palyginimas yra biškį toksai... nelabai argumentuotas ir taktinis, sakykim. <...> Man atrodo, kad dabar yra bjauriau nei buvo sovietmečiu ir pasakysiu kodėl. Sovietmečiu buvo, tas brėžnevinis laikas, Stalino aš nežinau, nebuvau. Bet Brėžnevinio laiku, kai aš gyvenau, buvo bardakas, buvo

chaosas, betvarkė ir viskas. O dabar yra kumštis. Ta prasme kumštis dėl propagandos kažkokios nuotos linijos... Jos buvo seniai nugremžtos kažkas laikėsi, kažkas nesilaikė, buvo tikra pelkė. O dabar, mano supratimu, yra ne pelkė, o yra kumštis. Ir tai yra dar blogiau, nes tokio lygio kumštį aš nežinau, ar galima lyginti su sovietmečiu. Nes dabar yra, aš tokių, faktų žinau... Aišku ir sovietmečiu...

Moteris, 69 metai

„Kumščio“ ir „pelkės“ metaforą verta detalizuoti kaip stiprų skirtumo pojūtį, visgi, neatmetant šių dievų režimo sąsajų. Galima pastebėti, kad Sovietų Sąjungoje veikė chaotiškesnė sistema, kurioje propagandiniai naratyvai ne visada buvo įgyvendinami. Dabartinė Rusija yra aiškiai struktūruota, todėl represijos ir kontrolė yra dar stipresnės. Šis skirtumas pabrėžia dabartinio Rusijos režimo griežtumą ir pavojingumą.

Švelnesnį sovietinės sistemos vertinimą galima būtų interpretuoti ir tuo, kad informantai gali jaustis emociškai artimesni Sovietų Sąjungai, kurioje praleido vaikystę ar tam tikrą gyvenimo laikotarpį, nes ši praeitis jiems pažįstama ir jau išgyventa (aktuali asmeninė-biografinė sovietinė nostalgija). Priešingai, dabartinė Rusija vertinama kaip tiesioginė, pavojinga jėga, kurios veiksmai kelia nerimą ir grėsmės jausmą. Šis emocinis veiksnys gali prisidėti prie to, kad dabartinė Rusija suvokiama kaip „baisesnė“.

Taigi dalis informantų linkę Sovietų Sąjungą ir dabartinę Rusiją vertinti kaip panašias represines sistemas, tačiau pabrėžia vieną esminį skirtumą – atvirą dabartinės Rusijos brutalumą ir didesnę žiaurumą. Sovietų Sąjunga kultūrinėmis priemonėmis ir propaganda siekė sukurti humaniškumo regimybę, o šiandieninė Rusija neslepia savo agresyvumo ir demonstruoja jėgą kaip svarbią vertybę. Režimas šiandien yra labiau sistemingas, todėl griežtesnis ir pavojingesnis, palyginti su Sovietų Sąjunga, kuri buvo labiau chaotiška. Emocinis artumas sovietinei praeičiai taip pat gali lemti, kad dabartinė Rusija dėl tiesioginio grėsmės jausmo suvokiama kaip žiauresnė. Visgi, pabrėžtina, kad ryšys tarp šių dviejų režimų yra jaučiamas.

2.3 POŽIŪRIS Į SOVIETINIUS LAIKUS IR RUSIJOS VEIKSMŲ VERTINIMAS

Prieš pradedant šį analizės skyrių verta paminėti, kad nei vienas tyrime dalyvavęs informantas nepateisina Rusijos vykdomų veiksmų prie Ukrainą. Nepaisant skirtingų jaučiamos nostalgijos tipų jie vieningai kritikuoja dabartinės Rusijos veiksmus. Visgi, čia išskyla svarbus aspektas – informantai mato Rusiją panašią į Sovietų Sąjungą ar ne. Visų trijų nostalgijos tipų informantai griežtai pasmerkia dabartinę Rusijos vykdomą politiką, o jų argumentai susitelkia į šias temas:

- Diktatūrinis režimas – pokalbiuose išryškėja požiūris, kad Rusijos valdžia yra represinė, varžanti žmogaus laisves (kalbama apie protestų draudimą), apie politinės opozicijos susidorojimą, priverstinį šaukimą į kariuomenę, kalėjimų sistemą ir pan.

- Propaganda ir visuomenės pasyvumas – informantai akcentuoja, kad Rusijoje yra labai stipri propaganda, kuria žmonės tiki. Propaganda nukreipta prieš Vakarus, o žmonės turi ribotą galimybę gauti kitos pusės informaciją. O skleidžiama propaganda glaudžiai susijusi su Rusijos žmonių pasyvumu, ypač dažnas motyvas pokalbiuose – Rusijos tauta yra labai didelė, tačiau labai pasyvi, kad imtųsi veiksmų ir padarytų pokytį.

- Putino kultas – kalbama, kad Rusijoje yra vienvaldis lyderis, kuris priiminėja visus sprendimus. Tam pritaria ir aiškią nostalgiją jaučiantys informantai (pirmasis tipas), tačiau šis naratyvas ypač ryškus tarp antrojo ir trečiojo tipo respondentų. Tyrimo dalyviai kalba, kad rusų visuomenei visada reikėjo stipraus vado, kuriuo jie pasitikti ir seka, o tokią vado poziciją dabar užima Vladimiras Putinas.

- Imperialistiniai siekiai – pašnekovai Rusijos karą Ukrainoje mato kaip imperialistinį karą ir pradžia, siekiant susigrąžinti „savas“ žemes. Šis motyvas pasigirsta netgi tarp pirmojo tipo informantų, kurie jaučia aiškią nostalgiją sovietiniams laikams.

Pirmojo tipo informantų kritiką Rusijai būtų galima aiškinti vienu aspektu. Kaip buvo aptarta anksčiau, aiškią sovietinę nostalgiją jaučiantys informantai kategoriškai atskiria Sovietų Sąjungą ir Rusiją, teigia, kad tarp jų panašumų mažai arba jų išvis nėra. Šis atskyrimas leidžia atriboti „aukso laiku“ egzistavusį režimą su dabartiniu Rusijos režimu, kuris potencialiai kelia grėsmę ir jiems patiems. Tokiu būdu visa išsakyta kritika Rusijai tampa neaktuali Sovietų Sąjungai.

Šio tipo informantai taip pat sutinka, kad dabartinės Rusijos veiksmai yra imperialistiniai, siekiantys atkurti buvusios Sovietų Sąjungos geopolitines ribas, visgi, tai argumentuoja kitaip nei kitų tipų informantai. Pirmojo tipo informantai teigia, kad „savų žemių“ motyvas iškyla dėl vieno žmogaus kaltės – Putino, o jį sustiprina skleidžiama propaganda ir palaiko Rusijos visuomenės pasyvumas. Nors apie Putino kultą yra kalbama ir tarp kitų informantų tipų, pirmojo tipo informantams Putinas tampa centrine ašimi paaiškinant karą. Toks mąstymas leidžia dar labiau atskirti Rusiją ir Sovietų Sąjungą.

Pažymėtina, kad nors šių informantų akyse dabartinė Rusija atrodo kaip nuosmukis, kuris neatitinka tų vertybių, kurias jie sieja su „aukso amžiumi“, todėl labai stipriai išlaiko distanciją vertindami jas kaip vieną ir tą patį dalyką. Pirmojo tipo informantai pabrėžia, kad dabartinė Rusija prarado kultūrinį ir intelektualinį pagrindą, kuris, jų manymu, buvo aktualus Sovietų Sąjungos laikais. Jie mini „rusų inteligentiją“ kaip simbolį, kuris dabar yra arba represuotas, arba palikęs šalį. Toks informantų mąstymas rodo stiprų nusivylimą Rusija, o rusų inteligentijos pavyzdys tarsi tampa simboliu, įrodančiu absoliutų Rusijos nuosmukį.

Kaip jau minėta, antrojo tipo informantai, jaučiantys dalinę nostalgiją sovietiniams laikams, dažniausiai sutinka, kad Rusija yra Sovietų Sąjungos tęsinys arba šie du režimai turi aiškių panašumų. Jų jaučiama nostalgija dažniausiai apsiriboja ekonomine-socialine dimensija, o kalbėdami apie Rusiją ir karą dažniausiai vadovaujasi politiniais-ideologiniais argumentais. Jie koncentruojasi į geopolitinius aspektus, o kadangi jie nejaučia politinės-ideologinės nostalgijos, kritika tampa lengvai paaiškinama. Šie žmonės neabejoja demokratijos galimybėmis veikti gerai, tad kritika Rusijai stipriai išreiškiama per šią dimensiją. Šio tipo informantai labiau nei pirmojo tipo informantai akcentuoja Rusijos ekspansiją, pabrėždami, kad tai yra tiek Sovietų Sąjungos tiek Rusijos *modus operandi*. Šio tipo informantai sovietinę nostalgiją jautė saugumo ir stabilumo aspektu, kadangi karas Rusijoje matomas kaip priešingas stabilumui ir saugumui, o matomas greičiau kaip grėsmė ir chaosas, jų jaučiama sovietinė nostalgija socialinėje-ekonominėje dimensijoje negali pateisinti dabartinės Rusijos vykdomos politikos.

Trečiojo tipo respondentai, nejaučiantys jokios sovietinės nostalgijos, natūralu, kad kritiškai vertins ir Rusijos vykdomą agresiją Ukrainoje. Visiems jų Rusija yra Sovietų Sąjungos tęsinys, kai kuriems – dar žiauresnė buvusio režimo versija, tad visi neigiami sovietiniai prisiminimai esant tokiai geopolitiniai situacijai tik sustiprėja. Skirtingai nei kitų tipų informantų kritikoje Rusijos atžvilgiu, vienos trečiojo tipo informantės kritikoje ryškiai atsispindi „didžiarusiškumo“ aspektas, kuris buvo aktualus tiek Sovietų Sąjungoje, tiek dabartinėje Rusijoje. Anot jos, įsitikinimas apie „didžiarusiškumą“ paaiškina tiek Sovietų Sąjungos ekspansiją, tiek dabartinės Rusijos karą ir teritorinius užmojus. Informantės nuomone, tai yra tęstinis reiškinys.

Skirtingai nei kitų tipų informantai, čia paliečiama ir socialinė kritika, kalbanti apie plačiai paplitusi alkoholizmą Rusijos visuomenėje. Sakoma, kad tai buvo gajus dalykas tiek Sovietų Sąjungoje, bet ir dabartinėje Rusijoje. Tad pasyvios Rusijos visuomenės paaiškinimu tampa ir šis aspektas:

Va tas alkoholizmas, paskendę tame, kariuomenė paskendusį alkoholizmo liūne. Aš pats turėjau tą galimybę, kadangi teko karinėj katedroj visus penkis metus teko būti toj kariuomenėj, keturis mėnesius tai visiškas alkoholizmo liūnas. Visiškais nužmogėjimas. Tokia didžioji dalis. Putinas renkasi tuos žmonės iš kaimų, užzombintus, prisiklausiusius televizijos nu ir jiems daug moka, ir nieko prieš, kad ten žūva tie žmonės, ne už tai jiems sumoka. Tai vat, tokia situacija.

Vyras, 65 metai

Taigi nepriklausomai nuo informantų sovietinės nostalgijos tipo, visi tyrimo dalyviai griežtai kritikavo dabartinius Rusijos veiksmus prieš Ukrainą. Ši kritika buvo sutelkta į keturias pagrindines

temas: diktatūrinį režimą, propagandos įtaką Rusijos visuomenei ir jos pasyvumui, Rusijos imperines ambicijas ir „Putino kulto“ fenomeną. Pirmojo tipo respondentai, aiškiai jautę nostalgiją sovietiniams laikams brėžė griežtą ribą tarp šių dviejų režimų liniją, tad Rusija buvo kritikuojama kaip atskiras dalykas: jiems dabartinė Rusija yra moralinio ir kultūrinio nuosmukio pavyzdys, tolimas nuo jų idealizuojamo „aukso amžiaus“. Antram informantų tipui, priskiriami asmenys jaučiantys dalinę nostalgiją, pabrėžia ekonominio stabilumo ir socialinio saugumo aspektus, tačiau dabartiniuose Rusijos veiksmuose neįžvelgia tų elementų, kurie jiems kelia nostalgiją, nes režimas yra vertinamas per politinius ir ideologinius aspektus. Trečiojo tipo respondentai, t. y. tie, kurie nepuoselėja jokios sovietinės nostalgijos, vertino Rusiją kaip Sovietų Sąjungos tęsinį arba dar žiauresnę režimo versiją. Jų kritika apėmė ir „didžiosios Rusijos“ ideologiją, kuri, jų nuomone, yra atsakinga tiek už buvusio amžiaus Sovietų Sąjungos imperialistinius siekius, tiek už šiandieninį Rusijos karą Ukrainoje. Be to, jie įvardija socialinę problemą – plačiai paplitusį alkoholizmą, kuris, jų nuomone, skatina pasyvumą ir gali sudaryti sąlygas manipuluoti visuomene.

2.3.1 DISKUSIJA: RUSIJOS KARO UKRAINOJE ĮTAKA SOVIETINEI NOSTALGIJAI

Atliktas kokybinis tyrimas tiesiogiai neleidžia daryti konkrečių išvadų apie sovietinės nostalgijos pokytį Lietuvoje po Rusijos karo Ukrainoje pradžios. Mat tam reikia panelinių duomenų. Visgi, tyrimo duomenys leidžia svarstyti apie esamą sovietinės nostalgijos turinį ir galimą Rusijos karo įtaką jai bei informantų požiūrį į karą per jaučiamos ar nejaučiamos sovietinės nostalgijos prizmę. Tad ši magistrinio darbo dalis aptars, kaip skirtingi informantų tipai reaguoja į dabartinę geopolitinę situaciją, susijusią su karu Ukrainoje ir kaip tai formuoja jų santykį su praeitimi.

Kaip minėta pirmojo tipo informantai kaip „aukso laikus“ įvardina sovietmetį ir kategoriškai atskiria Sovietų Sąjungą nuo dabartinės Rusijos. Jų nuomone, šiuolaikinė Rusija ir Sovietų Sąjunga yra iš esmės skirtingi dalykai: sovietinė sistema buvo stabilumo, socialinės lygybės ir ekonominio saugumo garantas, o šiuolaikinė Rusija yra agresyvi valstybė. Būtent karo kontekstas šio tipo informantams suteikia pagrindą dar stipriau idealizuoti buvusiuosius Sovietų Sąjungos laikus: dabartinis chaosas, baimė ir nerimas dėl ateities, verčia atsisukti į ramią ir stabilią praeitį. Karas Ukrainoje jiems tampa dar viena sąlyga idealizuoti praeitį: dabartiniai Lietuvos politikų sprendimai, nestabili geopolitinė situacija, Rusijos agresyvumas – visa tai yra prarastų laikų kontrastas. Tad nostalgiją šio tipo informantams tampa savotišku „prieglobsčiu“.

Sovietinės nostalgijos temos išlieka panašios: sovietmečiu buvo didesnis ekonominis stabilumas, socialinis teisingumas, o tai stipriai kontrastuoja su dabartine Lietuvos situacija. Tiesa, jaučiamas ilgesys ir sovietinei politikai, kuri pripažįstama, varžė žmogaus laisves, tačiau užtikrino teisingumą. Tai vėlgi stipriai kontrastuoja su dabartimi, kuomet, šio tipo informantų nuomone,

nesugebama užtikrinti nei laisvės, nei teisingumo. Taigi kalbant apie sovietinės nostalgijos turinį, didesnių pokyčių lyginant su buvusiais sovietinės nostalgijos tyrimais tarp šio tipo informantų nepastebėta. Po karo Ukrainoje ne tiek kiek sovietinės nostalgijos turinys, o jos mastas pasikeičia: nostalgia tampa įrankiu vertinti ne tik Lietuvos dabartinę situaciją, bet ir geopolitinį lauką – karą Ukrainoje. Tačiau sovietinė nostalgia, priešingai nei galima buvo tikėtis, nepagrindžia Rusijos karo Ukrainoje. Priešingai, Rusijos karas padeda dar labiau atskirti idealizuotą praeities vaizdinį (Sovietų Sąjungos laikus) nuo chaotiškos ir nestabilios dabarties (karo Ukrainoje). Taigi sovietinė nostalgia šio tipo informantams yra ne karo pateisinimo ar nepateisinimo priemonė, o dar vienas įrodymas, kad praeitis yra pranašesnė už dabartį.

Antrojo tipo informantai, selektyviai vertinantys sovietmetį ir jaučiantys nostalgiją daugiausiai ekonominėje-socialinėje dimensijoje karo akivaizdoje dar labiau išryškina teigiamus ir neigiamus sovietinės sistemos aspektus. Jie pripažįsta sovietmečio ekonominius privalumus ir socialinę lygybę, tačiau prisimindami sovietmetį stipriai akcentuoja politinio ir ideologinio spaudimo trūkumus. Politinė-ideologinė dimensija čia ypač stipri, nes dabartinėje geopolitinėje situacijoje, konkrečiai Rusijos kare prieš Ukrainą, jie mato šios dimisijos tęstinumą. Tad kalbėdami apie sovietmetį dažnai mini žmogaus laisvės ribojimą, politinę laisvę, o tai neretai gretinama su dabartine Rusijos visuomene. Nors sunku pasakyti konkrečiai neturint panelinių apklausos duomenų, tai galėtų būti vienas iš skiriamųjų sovietinės nostalgijos bruožų po karo Ukrainoje pradžios – žmonės jaučiantys dalinę sovietinę nostalgiją, po karo ypač didelį fokusą deda sovietmečio laisvės varžymui, kurio negali atpirkti ir gerai veikiantis ekonominis ar socialinis sistemos aparatas.

Trečiąjį informantų tipą sudaro tie, kurie visiškai atmeta sovietinę nostalgiją. Karo Ukrainoje kontekstas suteikia jiems galimybę dar labiau sustiprinti savo kritišką požiūrį į praeitį. Daugumai jų sovietinis laikotarpis ir dabartinė Rusija yra vientisa represinės sistemos tąsa. Sovietų Sąjunga yra pavyzdys, iš kur dabartinė Rusija ima pavyzdį: autoritarinių praktikų, ideologinio smurto ir imperialistinių siekių. Dažnai teigiama, kad ji ne tik perima šiuos Sovietų Sąjungos bruožus, bet ir sustiprina. Tad jiems karas Ukrainoje yra akivaizdus įrodymas, kad nieko sovietiniame režime nereikėtų idealizuoti, o sovietinę praeitį jie laiko atsakingą už šių dienų grėsmes demokratijai ir regioniniam saugumui. Būtent dėl to trečiojo tipo informantai gali dar labiau atsiriboti nuo bet kokios sovietinės nostalgijos, o jų mintys tampa stipria kritika sovietinės praeities idealizavimui.

Galima pastebėti, kad stiprios nostalgijos išraiška tarp informantų yra itin reta. Tikėtina, kad tam įtakos galėjo turėti karas Ukrainoje, visgi, šio tyrimo rėmuose, tokios vienareikšmės išvados nedaryčiau: tai gali būti Vilniaus kaip informantų gyvenamosios vietos pasekmė. Tačiau visiškai nuneigti šio fakto negalima, nes tai suteikia pagrindo manyti, kad karas Ukrainoje galėjo pakeisti sovietinę nostalgiją, t.y. padėti kritiškiau vertinti sovietinę praeitį ar mažiau ilgėtis sovietmečio. Nors iš esmės sovietinės nostalgijos turinys atrodo nesikeičia, tačiau pastebima, kad vis svarbesnis ir

aktualesnis tampa laisvės varžymo sovietmečiu aspektas, kuris gali būti glaudžiai siejamas su dabartiniais geopolitiniais įvykiais ir požiūriu į Rusiją. Šią prielaidą galėtų paaiškinti ir jau mano minėta M. Halbwachs teorija apie tai, kad kolektyvinė atmintis, o tuo pačiu ir vieną iš jos dalių – nostalgija – yra nuolat kintantis procesas, perinterpretuojamas ir pritaikomas dabartinėms sąlygoms⁹².

Apibendrinus galima pasakyti, kad sovietinės nostalgijos turinys po Rusijos karo Ukrainoje pradžios išlieka panašus kaip ir iki karo. Tarp pirmojo ir antrojo tipo informantų daugiausiai vyrauja ekonominė-socialinė sovietinės nostalgijos dimensija. Visgi, aiškią nostalgiją jaučiantiems informantams sovietinė nostalgija atrodo tapo dar vienu įrodymu, kad dabartis yra prastesnė už praeitį, o selektyvią nostalgiją jaučiantys informantai daugiau dėmesio sutelkia į laisvės ribojimo aspektą sovietiniais laikais, kuris priešingai nei tyrimuose iki karo, turi didesnę reikšmę nei socialinė-ekonominė dimensija. Informantams, nejaučiantiems sovietinės nostalgijos, karas Ukrainoje tapo tik dar vienu įrodymu absoliučiai paneigiančiu bet kokią sovietinės praeities idealizavimą. Tačiau pastebima, kad stipri sovietinė nostalgija tarp informantų yra retas reiškinys, o tai suteikia prielaidą manyti, kad geopolitiniai įvykiai, susiję su Ukraina ir Rusija, galėjo turėti įtakos sovietiniai nostalgijai.

⁹² Coser “Maurice Halbwachs on Collective Memory”, 23-24

Išvados

Šio darbo tikslas buvo ištirti sovietinės nostalgijos raišką po vieno svarbiausių šių laikų politinio sukrėtimo – Rusijos karo Ukrainoje pradžios bei apžvelgti sovietinės nostalgijos sąsajas su dabartinės situacijos, susijusios su Rusija ir karu Ukrainoje, vertinimu ir supratimu. Sovietinės nostalgijos tyrimai Lietuvoje iki šiol koncentravosi į šį reiškinį iki karo Ukrainoje pradžios, visgi šis reiškinys po didelių politinių sukrėtimų kokybiškai fiksuotas nebuvo, galima aptikti tik kiekybinę šio reiškinio analizę.

Remiantis M. Halbwachso prielaida, kad nostalgia, kuri yra kolektyvinės atminties dalis gali kisti, Ekamno ir Linde sovietinės nostalgijos dimensijų – politinės-ideologinės, soci ekonominės ir asmeninės-biografinės – teorija ir S. Boym nostalgijų tipų – restauracinės ir reflektyvios – teorija sukurtas teorinis modelis, leidžiantis analizuoti kokybinio tyrimo metu surinktus duomenis apie informantų jaučiamą arba nejaučiamą sovietinę nostalgiją. Išanalizavus sovietinės nostalgijos raiškas, apžvelgiamas informantų požiūris į Rusiją ir karą Ukrainoje bei aptariamos šio požiūrio sąsajos su sovietine nostalgija.

Tyrimas parodė, kad sovietinė nostalgia nėra vienalytė, greičiau tai sudėtingas ir fragmentiškas reiškinys. Ji pasireiškė skirtingomis formomis, kurias galima suskirstyti į tris tipus: aiški nostalgia (sovietmetis kaip „aukso amžius“;), selektyvi nostalgia (teigiamų tam tikrų sovietinės sistemos aspektų vertinimas be sistemos kaip visumos idealizavimo), visiškai nejaučiama nostalgia (nostalgija neatsispindi nei vienoje iš sovietinės nostalgijos dimensijų). Šis skirstymas padeda suprasti skirtingų informantų sovietinės nostalgijos raišką.

Atlikta analizė parodė, kad stipri sovietinė nostalgia po karo Ukrainoje pradžios yra reta, tik nedidelė informantų dalis kaip „aukso laiką“ įvardino sovietmetį. Daugiausiai sovietinė nostalgia atsispindėjo ekonominėje-socialinėje dimensijoje, tačiau pasimatė ir tam tikrų politinės-ideologinės nostalgijos apraiškų. Čia ypač svarbus aspektas, kad nostalgia tarnauja kaip įrankis kritikuoti dabartį. Tokią sovietinę nostalgiją turintys asmenys priskiriami reflektyvios nostalgijos tipui, nors turi ir restauracinio tipo bruožų.

Tuo metu selektyvi nostalgia yra dominuojanti nostalgijos forma. Dauguma informantų sovietmetį vertina selektyviai: nostalgiją jaučia dėl asmeninio gyvenimo sovietmečiu ypatybių, pripažįsta kai kuriuos teigiamus aspektus, pavyzdžiui, socialinę apsaugą ar ekonominį stabilumą, tačiau atsisako idealizuoti sovietinę sistemą kaip visumą. Šioje grupėje taip pat pasitaiko nusivylusių dabartimi, bet Lietuvos „aukso amžiumi“ laiko ne sovietmetį, o laikotarpį po nepriklausomybės atkūrimo.

Dalis informantų išvis nejaučia sovietinės nostalgijos, o kaip geriausią laiką Lietuvai įvardija dabartį arba tarpukarį. Kalbėdami apie sovietmetį jį kritikuoja visomis sovietinės nostalgijos

dimensijomis, bet labiausiai išryškėja laisvių varžymai, blogas planinės ekonomikos veikimas ir ideologinė kontrolė.

Dauguma informantų sovietinę nostalgiją naudoja kaip dabartinės socialinės ir ekonominės situacijos kritikos pagrindą. Paradoksalu, kad net ir tie, kurie geriausius laikus įvardija dabartį, įžvelgia tam tikrų dabarties trūkumų, kuriuos priešina su sovietmečio privalumais. Tad galima daryti išvadą, kad tarp informantų vyrauja reflektuvi nostalgija.

Analizuojat sovietinės nostalgijos įtaką Rusijos pradėto karo Ukrainoje vertinimu išryškėjo svarbus aspektas: informantų pasidalijimas į grupes, kaip jie mato Rusiją ir Sovietų Sąjungą. Vieni teigia, kad tai yra vienas ir tas pats dalykas, kiti – kad tai yra du skirtingi dalykai. Jaučiantys aiškią nostalgiją sovietiniams laikams, kategoriškai atskyrė šiuos du režimus, tad tai jiems leido kritikuoti dabartinę Rusiją ir jos karinius veiksmus, nepažeidžiant idealizuotos praeities įsivaizdavimo. Kiti informantai teigė, kad Sovietų Sąjunga ir Rusija yra tie patys dalykai arba Rusija yra dar baisesnė Sovietų Sąjungos versija. Tad jaučiantys dalinę nostalgiją, dažnai tik ekonominiams ar socialiniams sovietinės nostalgijos aspektams, kritika Rusijai dažniausiai pasireiškėdavo per politinę-ideologinę perspektyvą. Nejaučiantiems jokios nostalgijos sovietiniams laikams, priešingai, kritikuojantiems šią sistemą per įvairias dimensijas, šių dviejų režimų panašumas suteikia įrankį dar labiau kritikuoti Rusiją ir jos veiksmus.

Taigi šis tyrimas prisideda prie gilesnio sovietinės nostalgijos supratimo. Tyrimas padeda užpildyti trūkumą akademiniam lauke apie sovietinės nostalgijos fenomeną po vieno iš reikšmingiausių šių laikų politinių sukrėtimų – Rusijos karo Ukrainoje.

Visgi, šio tyrimo išvadas reikia vertinti atsargiai. Tyrimas apsiriboja tik Vilniuje gyvenančiais asmenimis, kurių daugumą yra „Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų“ rinkėjai, o šie rinkėjai turi gan kategorišką požiūrį į sovietmetį. Pabrėžtina, kad tyrimo atlikimo metu karas Ukrainoje vis dar yra jautri tema, tad dalis informantų pokalbių metu galėjo pilnai neatskleisti savo požiūrio. Vis dėlto, tai neužkerta kelio originalioms įžvalgoms apie sovietinę nostalgiją po karo Ukrainoje pradžios. Tačiau siekiant platesnio šio reiškinio matymo, vertėtų atlikti platesnės apimties tyrimą ir kituose Lietuvos miestuose bei kaimuose, ypač siekiant išsiaiškinti ar šio tyrimo rezultatai, susiję su tuo, kad stipri nostalgija yra itin reta, turi aiškių sąsajų su karu Ukrainoje.

Darbe naudojamos jau paminėtos teorijos sudaro gerą teorinį modelį, leisiantį analizuoti sovietinę nostalgiją po karo Ukrainoje pradžios ir kitose Lietuvos miestuose. Tad tiek M. Halbwachs kolektyvinės atminties kitimo, tiek Ekmano ir Linde sovietinės nostalgijos teorija, tiek Boym nostalgijos tipų teorija išlieka aktualios ir dabar, nagrinėjant sovietinę nostalgiją naujais pjūviais, šiuo atveju – po Rusijos karo Ukrainoje pradžios.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Amosava, Tatsiana, "Nostalgia for the Soviet past in the post-Soviet countries". Carleton University, Ottawa, Canada, July: Volume 10, 2015.
2. Bauman, Zygmunt, "Liquid Modernity". [EPUB]. Polity Press, 2000.
3. Clegg, Stewart R, "Reading Bauman and Retrotopia". Scandinavian journal of management. [Online] 34 (4), 354–363, 2018.
4. Coser, Lewis A. "Maurice Halbwachs on Collective Memory". Chicago and London: The University of Chicago Press (1992).
5. Duvold, Kjetil, ir Joakim Ekman. „Nationality-Driven Soviet Nostalgia”: Determinants of Retrospective Regime Evaluation in the Baltic States.“ *Twentieth century communism* 11, no. 11 (2016): 43–66.
6. Ekman, Joakim ir Linde, Jonas. „Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe“, *Journal of Communist Studies and Transition Politics* (2005), 21:3, 354-374.
7. Elgenius, Gabriella, and Jens Rydgren. "Nationalism and the Politics of Nostalgia." *Sociological forum (Randolph, N.J.)* 37, no. S1 (2022): 1230–43.
8. Gagnepain, Pierre, Vallée, Thomas, Heiden, Serge, Decorde Matthieu, Gauvain Jean-Luc, Laurent, Antoine, Klein-Peschanski, Carine, Viader, Fausto, Peschanski, Denis, Eustache, Francis. „Collective memory shapes the organization of individual memories in the medial prefrontal cortex“. *Nat Hum Behav.* 4(2):189-200, 2020.
9. Imbrasaitė, Jūratė, Apolonijus Zilys, ir Miglė Bartuskaitė. „Perceptions of the Soviet System and Attitudes towards Democracy in Lithuania.“ *Filosofija, sociologija* 22, no. 2 (2011): 106–14.
10. Jacobsen, M. H. "Fear and retrotopia – Critical reflections on the rise of defensive emotions in liquid modernity". *Zoon Politikon*. [Online] 12 (12), 94–124, 2021.
11. Jacobsen, Michael Hviid, „The sociology of nostalgia“. *Current Opinion in Psychology*, Volume 50 (2023).
12. Kvale, Steinar. "InterViews : an introduction to qualitative research interviewing", Thousand Oaks: Sage, 1996.
13. Klumbytė, Neringa. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“. *Politologija: Vilniaus Universitetas*, 2004 (3 (35)).
14. Klumbyte, Neringa. "Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania." *Journal of Baltic studies* 41, no. 3 (2010): 295–313.

15. Klumbytė, Neringa. "Post-socialist sensations: nostalgia, the self, and alterity in Lithuania." *Lietuvos etnologija*, 2010, 9 (18), 93-116.
16. Kojala, Linas, Kulys, Justinas, Prochorenko, Andrius, Roževič, Adam, „Geopolitikos ir Tarptautinės Politikos bei grėsmių Suvokimo tyrimas“. *Rytų europos studijų centras*, 2020.
17. Kuczyńska-Zonik, Aleksandra “Silent Protesters or Acceptors? The Reaction of the Russian-Speakers to the Removal of the Soviet Monuments in Latvia and Estonia after Russia’s Full-Scale Invasion of Ukraine.” *Politologija-Vilniaus Universitetas*, 2024-02, Vol.112 (4) (2024).
18. Lamont, Christopher K. “Research methods in international relations”. Los Angeles [Calif.][etc.]: Sage, 2015.
19. Munro, Neil. “Russia's Persistent Communist Legacy: Nostalgia, Reaction, and Reactionary Expectations.” *Post-Soviet affairs* 22, no. 4 (2006): 289–313.
20. Ramonaitė, Ainė, Degutis, Mindaugas, ir Maliukevičius, Nerijus. „Tarp rytų ir vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos.“ *Pilietinės Visuomenės Institutas*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
21. Ramonaitė, Ainė „Kas Ilgisi Sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei – antisovietinei skirčiai Lietuvoje.“ *Sociologija: mintis ir veiksmai* 33, no. 2 (2013): 265–85.
22. Ramonaitė, Ainė „Does Communist Nostalgia Lead to COVID-19 Conspiracy Beliefs?“ *European societies* 25, no. 3 (2023): 489–508.
23. Ramonaitė, Ainė. “Posovietinės Lietuvos politinė anatomija”. Vilnius: Versus aureus, 2007.
24. Razumkovo centras, „Ukrainiečių požiūris į SSRS (2022 m. rugsėjo–spalio mėn.)“, Razumkov, žiūrėta 2024 m. birželio 16 d. https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-srsr-veresn-zhovten-2022r?fbclid=IwAR3Kusi_dcEX9Lo04Dv2D8Wi2n9tHmAouDloZZnsigpDrPbn3maybSHa_dSI
25. Rupšienė, Liudmila. Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija: metodinė knyga. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
26. Steenvoorden, Eefje ir Hartevelt, Eelco “The Appeal of Nostalgia: The Influence of Societal Pessimism on Support for Populist Radical Right Parties”. *West European politics*, 41, no. 1, (2018).
27. Prooijen, Jan-Willem, Sabine Rosema, Axel Chemke-Dreyfus, Konstantina Trikaliti, and Rita Hormigo. “Make It Great Again: The Relationship Between Populist Attitudes and Nostalgia.” *Political psychology* 43, no. 5 (2022).

28. Steenvoorden, Eefje, and Eelco Harteveld. "The Appeal of Nostalgia: The Influence of Societal Pessimism on Support for Populist Radical Right Parties." *West European politics* 41, no. 1 (2018): 28–52.
29. Šutininė, Irena. "Tarp Socializmo Kritikos Ir Vaikystės Nostalgijos: Sovietmečio Atmintis Aštuntojo Dešimtmečio Kartos Gyvenimo Istorijose." *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46, no. 46 (01) (2020): 7–28.
30. Vaišnys, Andrius, Kasčiūnas, Laurynas, Jastramskis, Mažvydas, Keršanskas, Vytautas, Buinauskas, Darius, Kojala, Linas, Klimanskis, Simonas, Garbačiauskaitė-Budrienė, Monika, and Legatas, Šarūnas. "Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos". Vilnius: VšĮ „Rytų Europos studijų centras“, 2017.
31. White, Stephen. „Soviet Nostalgia and Russian Politics.“ *Journal of Eurasian studies* 1, no. 1 (2010): 1–9.

Priedas

Tyrimo instrumentas

1. Kiek Jums metų? Ką dirbate / dirbote?
2. Už ką balsavote per šiuos Seimo rinkimus?
3. Ar esate patenkintas dabartine vyriausybe (konservatorių / liberalų / laisviečių)? Gal atsimenate geresnę, jūsų manymu, vyriausybę? Kas ji?
4. Prisiminkime pandemiją ir jos valdymą, prie jos valdymo prisidėjo ir ši vyriausybė. Kaip manote, kaip jai sekėsi? Kokias bėdas įžvelgiate?
5. Ar esate patenkintas dabartiniu prezidentu? Gal atsimenate geresnį prezidentą nei dabartinis?
6. Ar jūs patenkintas dabartine situacija Lietuvoje? Kodėl? Ar dabar geriausi Lietuvos laikai?
7. Kokie yra pirmieji jausmai ar mintys, kurios kyla prisiminus sovietinį laikotarpį? Jei informantas nepaliečia šių temų, klausiama apie: ekonomiką valstybiniu mastu, kaip ekonomiškai gyvenote jūs, ką tuo metu veikėte, ar buvote politiškai aktyvus, kokios buvo jūsų politinės pažiūros)?
8. Ar manote, kad gyvenimas sovietiniais laikais buvo geresnis nei dabar? Kodėl?
9. Kai kurie teigia, kad sovietinė sistema suteikė daugiau saugumo ir stabilumo nei šiandienos demokratijos. Ką jūs apie tai manote?
10. Ar domitės karu Ukrainoje?
11. Ką žinote apie Rusiją dabar? Ką matote, ką skaitote?
12. Yra kalbančių, kad dabartinė Rusija turi daug panašumų su sovietmečiu. Kaip manote jūs? Kaip vertinate Rusiją?
13. Yra kalbančių, kad Lietuvos problemas sutvarkytų vienas stiprus politikas, ar pritariate tokiam požiūriui?
14. Ar pritariate Lietuvoje vykdomai desovietizacijos politikai (kai pervadinamos gatvės, stotelės (Liudo Giros), mokyklos (Salomėjos Neries), kurios turėjo sovietmečiu pasižymėjusių veikėjų vardus)? Kodėl?

Summary

Soviet Nostalgia Following Political Upheavals: the Case of Lithuania After the Onset of the Russian War in Ukraine

Nostalgia for the Soviet era is often contrasted with researches that describes the regime as exclusively bad. Often, when people remember a life in the Soviet era, they describe it as a time of peace, stability and justice, in contrast to the chaotic present. However, Soviet nostalgia, as part of the collective memory, is dynamic and tends to change.

24 February 2022 The war launched by Russia in Ukraine has created a wave of anxiety. Two years before this large-scale invasion, it was observed that Lithuanians' attitudes towards Russia were influenced by their perception of the Soviet era: those who felt Soviet nostalgia had a more positive view of Russia. Russia's 2014 aggression against Ukraine matched with a decline in positive attitudes towards the Soviet era in Lithuania. However, this phenomenon has been studied only quantitatively.

Understanding the changes in Soviet nostalgia is crucial, as attitudes toward the Soviet past are closely tied to how people perceive and evaluate the present. Also these attitudes can influence certain political and social behaviors.

Thus, a clear gap remains: while Soviet nostalgia has been widely analyzed in the post-Soviet space, its topics or content has not been explored in the aftermath of significant geopolitical changes, such as Russia's war in Ukraine. Therefore, the main research question is: how does the Russian war in Ukraine affect the content of Soviet nostalgia in Lithuanian society?

The primary aim of this paper is to apply Halbwachs' theories of collective memory, Ekman and Linde's Soviet nostalgia dimensions, and Boym's types of nostalgia, alongside methods of meaning-structuring and interpretive qualitative research, to provide an overview of Soviet nostalgia in Lithuania after the beginning of war in Ukraine. It also seeks to analyze what role this phenomenon plays in the assessment of current geopolitical situation in Ukraine and Russia.

The study sets three objectives:

- A. To review the links between researches on Soviet nostalgia in the post-Soviet space, to conceptualise the phenomenon in the context of the Russian war in Ukraine and to construct a theoretical model, using theories of M. Halbwachs, S. Boym, J. Ekman, and J. Linde, in order to uncover the topics of Soviet nostalgia in the aftermath of the Ukrainian war.

- B. Develop a research instrument and conduct semi-structured interviews with purposively selected informants from Vilnius to explore their attitudes towards the Soviet era, current politics and contemporary geopolitical events.
- C. Conduct a qualitative content analysis of the collected data, following a deductive approach (to identify Soviet nostalgia and categorise it according to its dimensions) and an inductive approach (to look at how people compare the Soviet Union and Russia based on empirical data; to analyse what role Soviet nostalgia plays in the assessment of the war in Ukraine and Russia).

The results revealed three types of informants: those with strong Soviet nostalgia, those with partial nostalgia and those with no nostalgia at all. Strong nostalgia was rare, with the majority expressing partial nostalgia focused on socio-economic aspects of Soviet life, such as stability. Without exception, all informants condemn Russia's current actions against Ukraine.

Informants with strong feelings of Soviet nostalgia categorically separated the Soviet Union from present-day Russia, thereby criticising Russia's current political trajectory.

The partial sense of Soviet nostalgia criticism to present-day Russia is explained by the fact that Russia is viewed critically from an ideological-political perspective, whereas Soviet nostalgia is reflected in quite different spheres, mainly socio-economic.

Informants who do not feel Soviet nostalgia saw the war in Ukraine as another reason to condemn the Soviet past.

This study contributes to a deeper understanding of Soviet nostalgia, especially after major geopolitical changes. The study helps to fill a gap in the academic field on the expression and role of Soviet nostalgia in the aftermath of political upheavals.